

HALASKÂR ZÂBİTÂN MÜDAHALESİNDEN BÂBİÂLİ BASKINI'NA OSMANLI BÜROKRASİSİNİN SİYASETLE İMTİHANI: (Siyasetle İştigal Edilmeyeceğine Dair Taahhütnameler)

Hasan Ali POLAT*

ÖZ

Askerî ve sivil bürokrasinin siyasetle iştigali II. Meşrutiyet döneminin en önemli problemlerinden biridir. II. Meşrutiyet'in ilânı akabinde II. Abdülhamid döneminin devlet adamlarından bir kısmı, "devr-i sâbık"ın memurları olarak değerlendirilerek görevlerinden alındılar. Ayrıca Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye ve Tensikat gibi kanunlarla bürokrasinin tasfiyesine çalışıldı. Görevden alınanların yerlerine İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin münasip gördüğü kimseler devlet kadrolarında istihdam edildiler. Bu ve benzeri uygulamalar muhaliflerin muhalefetlerinin daha da keskinleşmesine sebep oldu ve 1912 Haziran'ına gelindiğinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği Sait Paşa hükûmetine baskılar yapılmaya başladı. Askerin siyasetle meşgul oluşunun can sıkıcı bir gelişme olduğunun İttihâdçılar da farkına vardılar. Nitekim kendi destekledikleri Sait Paşa hükûmeti, Manastır Vak'ası ve nihayetinde Halaskâr Zâbitân müdahalesi neticesinde istifa etmek durumunda kaldı.

Sait Paşa'nın istifası üzerine Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti kuruldu. Muhtar Paşa, askerî ve sivil bürokrasinin siyasetten arındırılması için birtakım teşebbüslerde bulundu. Meclis-i Vükela bu çerçevede kararlar aldı. Asker ve sivil memurların siyasetle iştigal etmeyeceklerine dair yemin etmeleri ve taahhütnameler imzalamaları istendi. Aydın, Beyrut ve diğer bütün vilayetlerdeki memurlardan taahhütnameler alınarak ilgili nezaretlere gönderildi. Burada maksat bürokraside siyasetin önüne geçmek olarak aktarılsa da maksadın biraz da İttihâdçuları etkisiz kılmak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim pek çok İttihâdçi memur, siyaset yaptıkları gerekçesiyle ama İttihâdçi oldukları için görevlerinden ihraç edilmişlerdir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: halipolat@erbakan.edu.tr; halipolat42@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6658-932X>

Bu çalışmada, bürokrasinin siyasetten arındırılması yönündeki çabalar, özelde ise “siyaset ile iştigal edilmeyeceğini” beyan eden taahhütnameler ve etkileri arşiv belgeleri ve dönemin basını ışığında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Siyaset, İktidar-Muhalefet, Askerî ve Sivil Bürokrasi, Taahhütname, İttihâd ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf.*

**POLITICAL EXAMINATION OF THE OTTOMAN
BUREAUCRACY FROM THE HALASKÂR ZÂBÎTÂN
INTERVENTION TO THE BÂBÎÂLÎ COUP
(Covenants Assuring not to Engage in Politics)**

ABSTRACT

The military and civil bureaucracy engagement in politics is one of the most important problems of the Second Constitutional Period. Following the Second Constitutional Period, some statesmen of Era of Abdulhamid II. were dismissed as they were regarded as “the old regime” officials. Also with the following legislations such as Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye (the Law for the Purge of Military Ranks) and Tensikat (the Law for Personnel Reduction) would try to eliminate the power of bureaucracy. The new employees who were approved by the Committee of Union and Progress were assigned in place of the ones who were dismissed. These actions and the similar ones evoked the opposing party and they began to criticize sharply. By June 1912, the pressure against the Said Pasha Government supported by the Committee of Union and Progress began. The members of the Committee of Union and Progress also realized that military engagement in politics was an annoying case. Hence, the Said Pasha Government supported by the Committee of Union and Progress had to resign following the Monastir Case and the Halaskâr Zabitân (Saviour Officers) Intervention.

By the resignation of Said Pasha, the Ahmet Muhtar Pasha Government was founded. Ahmet Muhtar Pasha attempted some tasks in order to purge the military and civil bureaucracy from the politics. Meclis-i Vükela (Cabinet of Ministers) took resolutions covering these related tasks. The members of military and civil bureaucracy were asked to pledge not to involve in politics and they were forced to sign contracts not to involve in politics. The officers from the province of Aydın, Beirut and all other provinces were asked to sign contracts and the contracts given by them were sent to the related ministries. Reportedly, the general opinion of this task in here was to prevent bureaucratic intervention in politics, but it was apparent that the aim of this task was to neutralize the power of the members of the Committee of Union and Progress. Therefore, numerous officers were dismissed as they were involved in

politics, but in fact, they were dismissed from their positions as they were known as the member of the Committee of Union and Progress.

This study generally focuses on the attempts to prevent bureaucracy from politics. In private, this study also deals with the covenants of the officers that declares “not to engage in politics” and their impacts. These points were analyzed in the light of archive documents and the press of that period.

Key Words: *Politics, the Ruling and Opposing Party, the military and civil bureaucracy, Covenant, the Committee of Union and Progress, the Freedom and Accord Party.*

Giriş

Askerî ve sivil bürokrasinin siyasetle işigali her daim en önemli problemlerden biridir. Zira iktidar olanların “güç etrafında kenetlenme” istekleri, bürokrasinin şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Bu minval üzere bakıldığında II. Meşrutiyet’in ilânı [23 Temmuz 1908] ve sonrası süreçte bürokraside oldukça sert değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Bilindiği üzere II. Meşrutiyet’in ilânı sonrasında “devr-i sâbık” söylemi öne çıkarılmış ve “devr-i sâbık”ın [II. Abdülhamid devri, 1876-1908] mülevves (kirli) adamları olarak telakki edilen pek çok kimse bürokrasiden temizlenmiştir. Nitekim Tasfiye-i Rütüb-i Askeriye Kanunu ve Tensikat Kanunu’nun uygulanmasına bakıldığında İttihâdçı olarak değerlendirilebilecek ya da İttihâdçılarla irtibatlı şahsiyetlerin pek de zarar görmedikleri, genel itibariyle devr-i sâbık’ın memuru telakki edilenlerin tasfiye edildikleri görülmektedir. Ayrıca İttihâdçı olmayan Jön Türklerin de makam ve mevki boyutuyla tercihe mazhar olmadıkları ifade edilmelidir. Tasfiyeler ile vazifelerinden el çektirilenlerin yerlerine ise “devr-i hürriyet”in “makbul” görülen şahsiyetleri ikame edilmişlerdir. Bürokraside gerçekleştirilen bu tasfiyeler, meşrutiyetten beklentileri olumsuz etkilediği gibi Osmanlı bürokratik düzenini de sarmıştır. Zira “devr-i hürriyet”te İttihâd ve Terakki Cemiyeti’nin takip ettiği siyaset, kendisine karşı ciddî bir muhalefetin doğmasında etkili olmuş; takip edilen siyasetin bir neticesi olarak da, 1908-1913 yılları arasında, iktidar-muhalefet ilişkileri hep sert geçmiştir. İktidar-muhalefet arasındaki siyasî çekişmeler; iktidar ile muhalifleri arasında kalmamış, askerî ve sivil bürokrasiyi de derinden etkilemiştir. Tabii bu durum, ilgili dönemde, Osmanlı bürokrasisinin en büyük açmazlarından biri olmuştur. Çünkü askerî ve sivil bürokrasinin siyasetle işigali, hep karşı cenah için söylenen bir “klişe” hâlini almıştır. İktidarda olan ya da devlette etkili olanlar,

“siyasetle işğalin önüne geçilmesi” vurgusu yaptıklarında, kendilerinin muhaliflerini hedef almak suretiyle muhalif cereyanların sonlandırılmasını hesap etmişlerdir. Hangi cenahtan olursa olsun gücü elinde tutanların kadroları, kendilerinin siyasetle işğallerini belki de devletin devamı için bir zorunluluk olarak telakki etmişlerdir.

Devlet memurunun siyasetle işğali ve bunun önlenmesi mevzuu sadece askerî ve sivil bürokrasiyi kapsamamaktadır. Yer yer, din adamları ve ulema kesiminin de siyasetle meşgul oldukları, bu sebeple de onların siyasetle işğallerinin önüne geçilmesi yönünde çalışmaların olduğu görülmektedir. Selanik Müftü Müsevvidi Mehmet Sait Efendi'nin *Meydan* gazetesinde yazdığı “Beyan-ı Hakikat” başlıklı bir makalede, ulemanın; cami, medrese ve tekkelerde siyasî vaazlar verme hakkını haiz olduğunu belirterek siyasetin gerekliliğine vurgu yapması, bu bahse bir örnek teşkil etmektedir¹. Mehmet Sait Efendi'nin bu tür siyasî makaleler neşretmesi ve ilaveten siyasî konuşmalar yapmaya cüret etmesi, Selanik Valisi Hüseyin Kazım Kadri Bey [1870-1934] tarafından sert tepki ile karşılanmıştır. Hüseyin Kazım Kadri Bey, Mehmet Sait Efendi'nin takdir edilmesi hususunu Selanik Müftüsüne

¹ Selanik Müftü Müsevvidi Mehmet Sait Efendi'nin *Meydan* gazetesindeki “Beyân-ı Hakikat” başlıklı ve Hüseyin Kazım Bey'in tepkisini çeken yazısının bir kısmında siyasetle işğal hususunda şöyle denilmektedir:

“...Binâenaleyh ulemâ hukûk-ı medeniyeye ve siyâsiyyeden sâkit olmadığından siyâsiyyâtla işğâl edeceği gibi cevâmî' ve medâris ve tekâyâda [tekkelerde] onlardan bahis ve va'az etmek hakkını hâizdir...”

Asıl garâbet şuradadır ki vaktiyle ulemâ İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte iken siyâsiyyâta işğâl hakkı kabul edilmiş olduğu hâlde fekk-i râbîta edildikten sonra bu hakkın tanınmak istenilmemesidir ve hâlâ İttihâd ve Terakki'ye mensûp hocaların bu gibi siyâsiyyâtla işğâl ettiği mergûb görünmesi insanı hem ağlatır ve hem güldürecek ahvâldendir. El-hâsıl ulemanın siyâsiyyâtla işğâli hakkını inkâr etmek sâhib-i insâf bir dimâğ için kâbil-i inkâr olamaz ne cehâlet, ne taannüttür.

Derste söylediğim gibi yine söylerim. Millet-i İslâmiye, gözünü dört açsın. Mebus intihâbı zamânında biz matbû' kâğıtlarla ahalden re'y dilenerek namzetlerini kazanmaya çalışıyorlar. Bugün en büyük konferansçılar bile (Aman İttihâd edelim, çalışalım, birlik hareket edelim) gibi elfâz-ı umûmiye sırasına girmiş olan beylik sözlerle, safsatalarla müsamerelerine devâm ediyorlar. Artık bizi helâka sürükleyen gizli perdeler yırtılarak hakâyika muttali' olmak zamânları çoktan gelip geçti. Devr-i meşrûtiyetteyiz, herkes re'ylerinde müstakil ve serbest bulunduğu hukûkunu muhâfazaya çalışsın. Zira re'yleri yedlerinde buldukça hâkimiyete mâliktirler. Yoksa ellerinden kaptırıldıktan sonra mahkûmiyette kalacaklarını bilsinler. Görüyoruz, ortalıkta iki fırka mevcuttur. Birisinin mâsebak [geçmiş] ahvâlini öğrenmeyen kalmamıştır. İşte her bir kimse düşünsün, taşınsın dîn ve vatan selâmetini nerede görürse ona göre hareket etsin. İşte bu kadar.” Bkz. Selanik Müftü Müsevvidi Mehmet Sait, “Beyân-ı Hakikat”, *Meydân*, 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912], Nu: 7, s. 4.

söylemişse de herhangi bir tedbire başvurulmamıştır. Bu yüzdendir ki Hüseyin Kazım Kadri Bey, 12 Mart 1912 tarihli bir yazı ile durumu Dâhiliye Nezareti'ne aktarmıştır. Hüseyin Kazım Kadri Bey'in bu yazısı; din adamı ve siyaset ilişkisi bağlamında fevkalade önem arz etmektedir. Hüseyin Kazım Bey'in, Nezaret tarafından dikkate alınan bahse konu yazısı şu şekildedir:

“Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Nâzır Beyefendi Hazretleri

Selanik Müftü Müsevvidi Mehmet Said Efendi tarafından ‘Meydan’ gazetesinde yazılan makale manzûr-ı âlîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılındı. Bu zât hükûmetin bir memûru olduğu hâlde kendi hâl ve sıfatını unutup şurada burada ve bilhassa Cuma günleri cevâmi’-i şerîfede siyâsiyâtтан bahse kıyâm etmesi câlib-i nazar-ı dikkattir. Cevâmi’-i şerîfenin siyâsiyâta ve ihtirâsât-ı şahsiyeye menba’ olmaktan pek âlî olduğunu ve bu gibi adamların mahall-i ibâdet ve münâcât olan câmi’lerin şeref ve kudsiyetini unutup buralarda halka karşı ilkâât ve teşvikâta bulunmaları kat’iyyen câiz görülemeyeceğini Müftü Efendi hazretlerine söylemiş ve bu husûsta icâp eden zevâta tebligât ifâsını da ricâ etmiştim. Bunun hiçbir tesiri görülmediğini bir iki gün sonra ‘Meydan’ gazetesinde yazdığı bir makale ile anladım. Bu gibi tecâvüzâta müesâit bulunmak yüzünden bilâhare memlekette pek büyük fenalıklar hâsıl olacaktır. Dünyanın hiçbir tarafında bir hükûmet memurunun mensûp olduğu idâre aleyhinde zebân-dırâzlıkta [haddi aşan atıp tutma] bulunduğu görülmüş ve işitilmiş bir şey değildir. Bu adamın başkalarına ibret-i müessire olacak bir sûrette cezâ görmesi lüzumuna kâni’ olduğumu arz eder ve bu husûsta lâzım gelen teşebbüsâtın icrâsını ehemmiyet-i mahsûsa ile ricâ eylerim. Ol bâpta emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir. 28 Şubat 1327[12 Mart 1912], Selanik Valisi Hüseyin Kazım².”

Netice itibariyle Selanik Valisi Hüseyin Kazım Kadri'nin bu talebi dikkate alındı ve “ibret-i müessire” olması bakımından Müftü Müsevvidi Mehmet Sait Efendi'nin azledilerek yerine bir münasibinin tayini münasip

² BOA., DH. MTV., 36/7, 28 Şubat 1327.

görüldü³. Yine bu dönemde camilerde siyasî vaazlar yapıldığı yönünde şikâyetler gelmesi üzerine Dâhiliye Nazırı namına müsteşar tarafından Sâdaret'e gönderilen bir yazıda; İslam ulemasının esas vazifesinin dinin erkân ve adabını münasip dille ahaliye aktarmak ve açıklamaktan ibaret olduğu belirtildi. Dünya siyasetinden gafil birtakım kişilerin ulema kıyafetinde vazifesi haricinde siyasetle uğraştıkları, bilir-bilmez mütalaalarda buldukları ve ahaliyi iğfale çalıştıkları ifade edildi. Ulema kıyafetinde bazı kimselerin siyasetle iştiğal etmeleri üzerine Meşihat Makamı, bu durumun önüne geçmek gayesiyle naip ve müftülere bir telgraf gönderdi. Naip ve müftülere gönderilen telgrafta; vaaz ve nasihat etmek arzusunda bulunanların mahallin müftü ve naiplerinden ruhsat almaları gerektiği tebliğ edilmektedir⁴. Ancak Adana vilayeti, camilerde vaaz yapacaklara, müftü ve naiplerin ruhsat vermelerini münasip görmeyerek bir mütalaa olarak Ceza Kanunu'nun 99. maddesi mucibince siyasetle iştiğal edenlerin cezalandırılacaklarına dair bir kararname ilân edilmesini talep etti⁵. Adana Valiliği'nin bu mütalaası, nâzır namına Dâhiliye müsteşarı tarafından Sadaret'e arz edildikten sonra konu Meclis-i Vükela'da değerlendirildi ve Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne verilen cevapta; cami ve sair mukaddes mekânlarda yapılan vaazlarda siyasetten bahsedilmesinin ve şunun bunun aleyhinde konuşulmasının caiz olmadığı belirtildi. Camilerde hadlerini aşanlar olur ise bunların, Makam-ı Meşihat ile de muhabere edilerek haklarında lazım gelen muamelenin ifası hakkında vilayet ve livalara tebliğinin kararlaştırıldığı bildirildi⁶.

Din adamları ve ulemanın yanında askerinin siyasetten men'i yönünde de çalışmalar yapıldı. 1912 yılında Sait Paşa hükûmetinde Bahriye Nazırı olan Hurşit Paşa [1854-1934], askerinin siyasetten uzaklaştırılması için çalışmalarda bulundu. Bahriye Nâzırı olarak, kendisine bağlı birimlere gönderdiği bir emir ile; Bahriye ümera ve zabitanının kanunen sahip oldukları intihap hakkının üzerine çıkarak, propaganda yapmalarını men' etmiş ve emre riayet etmeyenlerin cezalandırılacaklarını ifade etmiştir. Ancak Hurşit Paşa'nın gayretleri, Ordu mensuplarını siyasî propagandalardan alıkoymaya yetmedi. Bunun üzerine Hurşit Paşa, konuyu Sadaret'e taşıyarak "asker arasına ihtilaf ve nifak sokmamak için" bu hususun Meclis-i Vükela'da görüşülerek bir hal

³ BOA., DH. MTV., 36/7, 8 Mart 1328.

⁴ BOA., BEO., 4331/302292, 5 Mart 1328.

⁵ BOA., BEO., 4331/302292, 3 Mart 1328.

⁶ BOA., BEO., 4331/302292, 7 Nisan 1328; Camilerde vaaz ve nasihat edecek vaizler hakkında Dâhiliye Nezareti'nin genel tebligatı için bkz. BOA., DH. MB. HPS. M., 4/13, 30 Nisan 1328.

yoluna gidilmesini talep etti. İlâveten bir takrir ile ordu-siyaset ilişkileri çerçevesindeki görüşlerini Sadaret'e sundu⁷; ordu-siyaset ilişkileri çerçevesindeki tezkereyi de Meclis-i Vükela'ya takdim etti. Ordunun; intihap meseleleri ve siyasî cemiyetlerin işlerinden tecridinin selamet-i devlet ve memleket açısından mühim olduğunu belirten mütalaasını içeren bu tezkere, Meclis-i Vükela'nın 26 Haziran 1912 tarihli toplantısında okundu ve sonuç olarak intihap meselesinde; hali hazırda hizmetli subay ile ihtiyat sınıfında bulunanların ve jandarma ve emeklilerin Avrupa'daki örneklerinin Bâbîâlî Hukuk Müşavirliği tarafından incelenmesi kararlaştırıldı⁸. Aynı gün, Harbiye Nezareti tarafından, askerın siyasette işğalinin men'i hakkında Askerî Ceza Kanunnamesine Ek olmak üzere tanzim edilen kanun layihası da Meclis-i Vükela'da okundu ve layiha ve tezkerenin tetkik ve tasdik olunmak üzere aciliyetine vurgu yapılarak Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilmesi kararlaştırıldı⁹. Meclis-i Mebusan'a sunulan kanun layihasının birinci maddesinde; siyasî toplantı ve gösterilere iştirak ve siyasette işğal eden erkân, ümerâ ve zâbitân ile bütün askerlerin iki aydan dört aya kadar hapis ve kolordusunun da tebdil edileceği belirtilmektedir. İkinci maddede ise hükûmet tarafından izin verilerek kurulsun ya da kurulmasın siyasî fırkalara intisap eden bütün askerlerin ihraç edileceği ve iki aydan altı aya kadar hapsedileceği ifade edilmektedir¹⁰. Bu kanun teklifi, Meclis-i Mebusan görüşmeleri esnasında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa [1856-1913] tarafından müdafaa edildi. Paşa, meşrutiyetin elde edilmesi sürecinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin orduya nüfuz etmesini bir "mecburiyet" olarak telakki etmekte ve "zira İttihâd ve Terakki Cemiyeti bu hizmeti tek başına ifâ edemezdi" demektedir. Mahmut Şevket Paşa, II. Meşrutiyet'in ilânı sürecini öne çıkararak ordu-siyaset ilişkisi çerçevesinde ilâveten şöyle demektedir: "...bir Ordu için siyâsiyyâtla işğal etmek mâ'yûb bir şeydir, bir züldür. Bir Ordu, bu zilleti irtikâb etmemelidir. Lâkin iştirâk, batmak üzere olan bir milleti, münkariz olmak üzere bulunan bir Devleti kurtarmak maksadına mâ'tûf olduğu için, bu, bir zülli değıl, bir şereftir. Osmanlı Ordusu, bunun bir şeref olduğunu

⁷ "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat Haftalık Mecmua**, C. I, S. 3, (9 Ocak 1964), s. 11; Hurşit Paşa, **31 Mart 1325 İhtilâli'nin Tarihçesi**, yay. haz. Hasan Ali Polat, Yarım Yay., İstanbul 2019, s. 45-47.

⁸ **BOA.**, **MV.**, 166/38, 13 Haziran 1328.

⁹ **BOA.**, **MV.**, 166/50, 13 Haziran 1328; **Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC)**, D. 2, C. 1, İçt. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1991, 22 inikad, [16 Haziran 1328(1912)], s. 537-538.

¹⁰ Kanun layihasının tam metni için bkz. **BOA.**, **MV.**, 166/50, 13 Haziran 1328; **MM ZC**, D. 2, C. 1, İçt. 1, 22 inikad, [16 Haziran 1328(1912)], s. 538.

bilerek siyâsiyyâtla iştilal etti...” Paşa, Ordunun; artık siyasetten uzaklaşma zamanının geldiğini, kolordu ve fırkaların da “biz artık siyasiyyatla iştilal etmek istemiyoruz. Vazife-i asliyemizle iştilal etmek istiyoruz” dediklerini ifade ederken Manastır Vak‘ası’nın kanunun Mebusan’a takdimine sebep olduğunu vurguladı¹¹. Askerin siyasetle iştilalini önlemeye yönelik kanun teklifi, 29 Haziran 1912’de Meclis-i Mebusan’da görüşülmeye başlandı ve bu görüşmeler, kanun layihasının aciliyetine binaen küçük değişiklikler yapılmak suretiyle Meclis tarafından kabul edildi¹². Askerî Ceza Kanunnamesi’ne Ek olmak üzere Harbiye Nezareti teklifinin Meclis-i Mebusan tarafından kanunlaştırılması üzerine Mahmut Şevket Paşa, 9 Temmuz 1912’de istifa etti. Paşa’nın istifa gerekçesi “askerin siyasetten men’i” hakkındaki kanunun bir başka nazır tarafından uygulanmasına imkân tanımaktır¹³. Ancak bu durum inandırıcı olmaktan çok uzaktır. Zira Sait Paşa Hükûmeti çok sarsıntılı bir dönemden geçmektedir; Mayıs/Haziran aylarında çıkan Manastır Vak‘ası ve İstanbul’da teşekkül eden Halaskâr Zabitân Grubu hükûmete baskı yapmaktadır. Manastır’da dağa çıkanlar, hükûmetin düşmesini; Talat Bey [Paşa, 1874-1921], Cavit Bey [1875-1926], Sait Paşa [1838-1914] ve Mahmut Şevket Paşa’nın yargılanmasını istiyorlardı. Halaskârlar da hükûmetin istifası ve Meclis-i Mebusan’ın feshi gibi taleplerde bulunmaktaydılar¹⁴. Bu arada Mahmut Şevket Paşa’nın gayretleriyle hazırlanan ve Meclis-i Mebusan’da kabul edilen “askerin siyasetten men’ini” öngören kanun, kabulü akabinde Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey [Menteşe, 1874-1948] tarafından Meclis-i Ayan’a gönderildi¹⁵ ve Sadaret’in bir yazısı ile de durumdan Harbiye Nezareti haberdar edildi¹⁶. Netice itibariyle, görüşmeler sonunda askerin siyasetten men’ini hedefleyen teklif, Meclis-i Ayan tarafından birtakım değişikliklerle birlikte Meclis-i Mebusan’a geri gönderildi¹⁷. Sonrasında Meclis-i Mebusan feshedildiği¹⁸ için kanunlaşması da mümkün olmadı. Ayrıca Mahmut Şevket

¹¹ **MM ZC**, D. 2, C. 1, İçt. 1, 23 inikad, [18 Haziran 1328(1912)], s. 543-545.

¹² **MM ZC**, D. 2, C. 1, İçt. 1, 24 inikad, [19 Haziran 1328(1912)], s. 543-545.

¹³ Paşa’nın istifanamesi için bkz. **BOA., İ. DÜİT.**, 8/58, 26 Haziran 1328.

¹⁴ “Halaskâr Zâbitân Grubu Beyânâmesi”, **İktihâm**, 12 Temmuz 1328 [25 Temmuz 1912], Nu: 150, s. 4; Lütfi Fikri, “Halaskâr Zâbitân Grubunun Programı”, **Teminat**, 12 Temmuz 1328 [15 Temmuz 1912], Nu: 301, s.1.

¹⁵ **BOA., BEO.**, 4058/304311, 19 Haziran 1328; **Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi (MA ZC)**, D. 2, C. 1, İçt. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1989, 19 inikad, [19 Haziran 1328(1912)], s. 195.

¹⁶ **BOA., BEO.**, 4058/304311, 20 Haziran 1328.

¹⁷ Askerî Ceza Kanunnamesine zeyl olan bu kanun hakkındaki Meclis-i Ayan görüşmeleri 2 Temmuz 1912’de başlamış ve 9 Temmuz’da görüşmeler biterek kabul edilmiştir. Bkz. **MA ZC**, D. 2, C. 1, İçt. 1, 22 inikad, [26 Haziran 1328(1912)], s. 274-284.

¹⁸ “Meclis-i Mebusân’ın Feshi”, **İktihâm**, 23 Temmuz 1328 [5 Ağustos 1912], Nu: 161, s. 1.

Paşa'nın Harbiye Nazırlığından istifası üzerine bir hükûmet bunalımı ortaya çıktı ve nihayetinde Sait Paşa'nın istifasıyla İttihâdçı destekli hükûmet düşmüş oldu.

Sait Paşa hükûmeti döneminde, “siyasetten men” yönündeki çalışmalara asker dışındaki kesimlerin yani sivil bürokrasinin de dâhil edilmesi yönünde gayretler oldu. Reşit Akif Paşa [1862-1920], 1 Temmuz 1912 tarihinde Heyet-i Ayan'a, bütün devlet memurlarının siyasî fırkalara intisap ve kulüplere devam etmemeleri yönünde bir teklif sundu. Paşa; memurların, resmî nüfuzları hasebiyle siyasî fikirlerini halka empoze etmeye çalıştıkları vurgusunun akabinde; merkez ve taşradaki büyük-küçük ilmiye, adliye, mülkiye ve maliyede görevli bütün memurların fırkalara intisabının ve kulüplere devamının yasaklanmasını öngören kanun teklifini sundu. Reşit Akif Paşa'nın Heyet-i Ayan'a sunduğu bu teklif, Ayan tarafından dikkate alınarak Layiha Encümeni'ne havale edildi¹⁹. Ayrıca Müşir Fuat Paşa [1835-1931] da Meclis-i Ayan azalarının dahi siyasî fırkalara intisaplarının yasaklanması yönünde bir kanun tanzimi teklifinde bulundu. Bu teklif de ileriki günlerde görüşülmek üzere kabul edildi²⁰. Ancak 4 Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve 5 Ağustos'tan itibaren Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın çalışmaması sebebiyle kanun teklifleri üzerine herhangi bir görüşme gerçekleşmedi.

Halaskâr Zâbitân Müdahalesinden Bâbîâli Baskını'na Değın Bürokrasiyi Siyasetten Arındırma Gayretleri

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın istifasından kısa bir süre sonra 16 Temmuz 1912'de Sadrazam Sait Paşa da istifa etti ve böylelikle İttihâdçı destekli hükûmet düşmüş oldu²¹. Sait Paşa sonrasında, “siyaset üstü” bir şahsiyet olarak telakki edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa [1839-1919] riyasetinde “Büyük Kabine” teşkil olundu²². Böylelikle İttihâd ve Terakki Cemiyeti ilk kez tam manasıyla muhalefete geçmiş oldu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti teşkil olunduktan sonra bürokrasinin siyasetle iştiğalinin önüne geçmek adına

¹⁹ MA ZC, D. 2, C. 1, İçt. 1, 19 inikad, [19 Haziran 1328(1912)], s. 197-198.

²⁰ MA ZC, D. 2, C. 1, İçt. 1, 20 inikad, [21 Haziran 1328(1912)], s. 217-218; Fuat Paşa'nın bu takriri 13 Temmuz 1912'de yeniden değerlendirildi ve Layiha-i Kanuniye ile birlikte verilmesinin kendisinden rica edilmesi Meclis-i Ayan Reisi tarafından münasip görüldü. Bkz. MA ZC, D. 2, C. 1, İçt. 1, 23 inikad, [30 Haziran 1328(1912)], s. 290-291.

²¹ “Buhrân-ı Vükelâ”, **Tanin**, 5 Temmuz 1328 [18 Temmuz 1912], Nu: 1390, s. 1-2.

²² Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükûmetinin kurulması ve faaliyetleri hakkında tafsilat için bkz. Rifat Uçarol, **Mareşal, Âyan Meclisi Başkanı, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı**, Der Yay., 3. bs., İstanbul 2015, s. 293-401.

birtakım adımlar atıldı. 7 Ağustos 1912 tarihli Meclis-i Vükela kararında; devlet memurlarının siyasî kulüplere devam ve fırka işleriyle iştigal etmeyerek vazifelerini tarafsız bir şekilde yerine getirmeleri gerektiği vurgulandı²³. Devlet memurlarının siyasetle iştigalden men'ini öngören bir Meclis-i Vükela kararı çıkarıldı (8 Ağustos 1912) ve bütün dairelere tebliğ edildi. Memurların siyasetle iştigalinin men'ini öngören bu karar şu şekildedir:

“Heyet-i Vükelâ'nın Meclis-i Mebusân'da kıraat edilen beyânnâmesinde esbâbı mufassalan muharrer olduğu üzere memlekette görülen asâr-ı nâ-hoşnîdinin sevâikinden biri de sunûf-ı muhtelif me'mûriyetinin fırak-ı siyâsiyyeye duhûl ile vazîfe-i me'mûriyetlerini mensûp oldukları firkaların menâfi'ine tevfi ken îfâ ve bî-tarafılığı ihlâl etmeleri meselesidir. Me'mûrîn-i devlet evlâd-ı vatandan olmak cihetiyle kendilerinin de kanâat-i siyâsiyyeleri olmak tabi'î ise de bu kanâatlerini ancak intihâp zamânında programını vatan için daha nâfi' gördüğü firkanın namzedine re'y vermek sûretinde isti'mâl ile mukayyet olup başkalarını kendi fikir ve kanaatlerine imâle için nüfûz-ı me'mûriyetlerini isti'mâl tarikiyle zerre kadar teşvikte bulunmaktan bile memnû'durlar. Üç dört seneden beri me'mûrînin bu tarikten inhirâf ile firkalara iltihâk ve ihtirâsât ve ihtilâfâta iştirâk etmelerinden mütevellit mahâziri izâle için devletçe mürâcaat ve tevessül olunacak en müessir çâre ve tarîk-i kânûnî dâhil oldukları firkalardan kat'-ı devâm ve alâka ile meslek-i bî-tarafîye rücû' etmeyecek me'mûrînin tebdilleri ile yerlerine vazîfe-i me'mûriyetlerini umûm vatandaşlara karşı kemâl-i metânet ve bî-tarafî ile îfâ edecek mücerrebü'l-ehliye meslek erbâbının ta'yînlerinden ibâret bulunduğu tahakkuk etmekle gerek Payitaht'ta ve gerek vilâyâta müstahdem bulunan büyük küçük bi'l-'umûm me'mûrînden her kim hangi firkaya dâhil ise o firkanın ismiyle ve oradan kat'-ı devâm ve alâka ettiğini ve fi-mâ-ba'd vazîfe-i me'mûriyetine hasr-ı evkât ve efkâr ederek menâfi'-i memleketi ihlâl eden fırka ihtirâsât ve ihtilâfâtına iştirâk ve müdâhaleden kat'îyyen keff-i yed ve kemâl-i bî-tarafî ile îfâ-yı vazîfe eyleyeceğini bâ-varaka-i mahtûme mâ-fevkine beyân edecek ve bu sûretle her şube-i idâre me'mûrlarının i'tâ edecekleri evrâk

²³ “Meclis-i Vükelâ Mukarrerâtı”, **İktihâm**, 26 Temmuz 1328 [8 Ağustos 1912], Nu: 164, s. 1.

kazâ kaymakamları tarafından mutasarrıflara ve mutasarrıflar tarafından valilere ve valiler tarafından da me'mûrların mensûp oldukları nezâretlere gönderilecek ve nezâretler de me'mûrîn kalemlerinde bir defter-i mahsûsa kayd olunarak beyânât ve taahhüdât-ı vâkı'adan sonra yine firkalara ve siyâsî kulüplere devâm ve firka işleriyle iştigâl eyledikleri tahakkuk edecek me'mûrlar azl ile yerlerine bî-taraf zevâtan münâsipleri dâirelerince intihâp ve ta'yîn olunacaktır. Nezâretlerce serî'an tebligât-ı umûmiyye icrâ olunmak üzere işbu karârname sûretinin devâire teblîği tezekkür olunmuştur²⁴."

Ayrıca Meclis-i Vükela'da alınan bir kararda da memurların azil ve nasbı hususunda; firkalardan alakalarını kesenlerin ve vazifelerini tarafsız bir şekilde ifa edenlerin müktesep haklarına dokunulmayacağı vurgulanmaktadır²⁵. Yani hükûmetin devlet memurlarından temel isteği, siyasetin tümüyle dışında olmalarıdır. Siyasî fırkacılık ve sair hususlar münasebetiyle bir memurun azli durumunda yerine memur tayininde neye dikkat edileceği hususunda Sadaret'e gönderilen 19 Eylül 1912 tarihli bir yazı örnek teşkil etmektedir. Sadaret'e gönderilen bu mahrem yazıda; münhal olan idadî müdür yardımcılığına tayin edilecek şahısların, tarafsızlıkla hareket ederek vatan evlatlarının talim ve terbiyesine gayret etmelerinin, kulüplere devam etmemeleri ve firkaların içerisinde yer almamalarının, ayrıca yerel siyasetten de uzak durmalarının kat'î olarak istendiği belirtilmektedir²⁶. Bu da hükûmetin ne derece hassas olmaya çalıştığının göstergesidir. Bir hususu da ifade etmek gerekir ki, Galip Vardar'ın anlatımına göre; taahhünamelerin alınması konusunda Ahmet Muhtar Paşa'yı etkileyen şahıs Dâhiliye Nazırı Ali Daniş Bey'dir. Vardar'ın anlatımına göre Dâhiliye Nazırı Ali Daniş Bey [1857-1918], “-Paşam, zamanı sabıkın idare adamlarına güvenim yoktur. Bunların hepsini atmak da mümkün değildir. Tensip buyurursanız hepsinden imzalı beyanname alalım. Bundan böyle hiçbir

²⁴ Me'mûrîn ve Firkalar”, **Sabah**, 27 Temmuz 1328 [9 Ağustos 1912], Nu: 8222, s. 1; “Me'mûrîn ve Siyâsiyyât Meselesi”, **İktihâm**, 27 Temmuz 1328 [9 Ağustos 1912], Nu: 165, s. 1; “Meclis-i Vükelâca İttihâz Olunup Ta'mîmen Devâire Teblîğ Olunan Karârın Sûretidir”, **Takvim-i Vekâyi**, 28 Temmuz 1328 [10 Ağustos 1912], Nu: 1200, s. 1-2.

Devlet memurlarından taahhüt senedi alınması kararlaştırıldıktan sonra bu iş için nezaretlerin de tasdikıyla matbu senetler hazırlanması münasip görülmüş ve netice itibarıyla matbu senetler hazırlanmıştır. Matbu senetler hazırlanarak bastırılması hakkındaki bir belge için bkz. **BOA., HR. HŞ. İŞO.**, 101/52, 29 Temmuz 1328.

²⁵ **BOA., MV.**, 167/66, 25 Temmuz 1328; “Me'mûrînün Azl ve Nasbı”, **Sabah**, 27 Temmuz 1328 [9 Ağustos 1912], Nu: 8222, s. 1; “Me'mûrînün Terfi' ve Tebdilleri Meselesi”, **İktihâm**, 27 Temmuz 1328 [9 Ağustos 1912], Nu: 165, s. 1.

²⁶ **BOA., KB. MAA. FE.**, 7/49-41, 6 Eylül 1328.

siyasî parti ile alâkadar olmayacaklarını bize karşı resmen taahhüt etsinler.!” demek suretiyle devlet memurlarından taahhütname alınmasını teklif etmiştir. Bu teklif Ahmet Muhtar Paşa tarafından yerinde bulunarak kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur²⁷.

Siyasette iştigalin önüne geçmek bağlamında Sultan Mehmet Reşat [1844-1918] da devreye girdi; 10 Ağustos 1912 tarihli *İrâde-i Seniyye* ile erkân, ümerâ, zâbitân, sıhhiye memurları ve diğer ordu mensuplarının ve Mekteb-i Harbiye’den mezun olacak askerlerin aşağıdaki tahlif suretine göre yemin etmelerini ve senet vermelerini talep etti:

“Sûret-i Tahlîf

*Her hâl ve mekânda Padişahıma ve vatanıma Kânûn-ı Esasî
ahkâmı dâiresinde sadâkatle ifâ-yı hizmet edeceğime ve kavânîn
ve nizâmât-ı mevzû‘a-i devlete ve mâ-fevklerimin evâmirine
tamâmiyle itâ‘at ve ri‘âyet eyleyeceğime ve hizmet-i askeriyede
bulduğum müddetçe firak ve cem‘iyât-ı siyâsiyyeden hiçbirine
intisâp ve dehâlet ve Devlet-i Osmaniye’nin dâhili ve hâricî
umûr-ı siyâsiyyesine veçhen mine‘l-vücûh kat‘iyyen müdâhale
etmeyeceğime*

Muhammediler

Kur‘ân-ı Azîmü’ş-şân hakkı için

İsevîler

İncil-i Şerif hakkı için

Museviler

Tevrat-ı Şerif hakkı için

(Vallah-Billah)

Senet Sûreti

*“Haft ve celî hiçbir cem‘iyet-i siyâsiyyeye dâhil olmayacağımı ve
devletin umûr-ı dâhiliye ve hariciyesine hiçbir sebep ve sûretle
kat‘iyyen müdâhale etmeyeceğimi Cenâb-ı Hakka kasem ve
nâmusumla te‘mîn ederim²⁸.”*

²⁷ Galip Vardar, **İttihad ve Terakki İçinde Dönerler**, Yazan Samih Nafiz Tansu, İnkılâp K.evi, İstanbul 1960, s. 96.

²⁸ “Sûret-i Tahlîf”, “Senet Sûreti”, **Takvim-i Vekâyî**, 31 Temmuz 1328 [13 Ağustos 1912], Nu: 1203, s. 1-2; “Sûret-i Tahlîf”, “Senet Sûreti”, “İrâde-i Seniyye Suretidir”, **İkdâm**, 30 Temmuz 1328 [12 Ağustos 1912], Nu: 5559, s. 2.

Nitekim 12 Ağustos 1912 tarihindeki Mekteb-i Harbiye'deki diploma merasiminde Sultan Mehmet Reşat'ın bir nutku irat edildi ve bu nutukta Padişahın arzusunun; askerlerin siyasî fırkalardan hiçbirisine mensup olmamaları yönünde olduğu belirtilerek askerlerden bu çerçevede yemin talep edildi²⁹.

Siyasetle iştilgalin önüne geçmek adına taahhüt senedi alınması kararlaştırılınca Dâhiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere 11 Ağustos 1912 tarihinde telgraf yoluyla bu hususta tebligatlar gönderildi. Vilayetlere tebligat yapılırken yer yer aksaklıklar da meydana geldi. Bütün vilayetlere, memurlardan taahhüt senedi alınması yönünde telgraflar çekilerek tebligat yapılırken Bitlis Vilayeti'ne ait olan telgrafın sehven çekilmediği anlaşıldı. Durum Nafia Nezareti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne aktarılınca Dâhiliye Nezareti, Bitlis Valisi Ahmet Nedim Bey'den [1852-?] tebligat gelip gelmediğini sordu ve “gelmedi” cevabını aldı. Telgrafın sehven çekilmediği anlaşılınca Bitlis Vilayeti'ne çekilen bir telgraf ile “keşidesi icâp edenlere tebliğ” edildiği bilgisi verildi³⁰.

Siyasetle iştilgalin men'i hakkında önemli bir husus da taahhüt senedinin kimlerden alınacağı mevzuudur. Nitekim 27 Ağustos 1912 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden vilayetlere gönderilen genel bir telgrafta, taahhütlerin kimlerden alınacağı belirtilmektedir. Nezaretin gönderdiği telgrafta; büyük-küçük bütün memurların siyasî fırkalara intisaplarını yasaklayan kararın, vali ve mutasarrıfları da kapsadığı belirtilmektedir³¹. Ancak bu emre rağmen yer yer kimlerden taahhütname alınacağı hususunda tereddütler hâsıl oldu. İstanbul Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'nden imam ve muhtarlardan da “siyasetle iştilgal edilmeyeceğine dair taahhütname”ler alınmasını münasip görerek nezaretten “olur” talebinde bulundu³². Nezaret, vilayete; imam ve muhtarlardan dahi siyasetle iştilgal etmeyeceklerine dair usulüne uygun olarak taahhüt senetleri alınmasının gerekli olduğu cevabını verdi³³. Yine Beyrut Valisi İbrahim Ethem Bey [Dirvana, 1864-1958] de Dâhiliye Nezareti'nden,

²⁹ “Harbiye Nezâreti'nden: Kelâmü'l-mülûk mülûk'ul-keâm”, **Alemdar**, 31 Temmuz 1328 [12 Ağustos 1912], Nu: 111, s. 1; “Nutm-ı Hümâyûn-ı Hazret-i Hilâfet-penâhi”, **İkdâm**, 31 Temmuz 1328 [13 Ağustos 1912], Nu: 5560, s. 1; Benzer ifadeleri havi arşiv belgesi için bkz. **BOA., HSD. AFT.**, 5/63, 1 Şaban 1330.

³⁰ **BOA., DH. MTV.**, 17/50, 28 Ağustos 1328, 3 Eylül 1328; **BOA., DH. MTV.**, 17/58, 19 Ağustos 1328, 26 Ağustos 1328.

³¹ **BOA., DH. MTV.**, 17/58, 14 Ağustos 1328.

³² **BOA., DH. MTV.**, 17/43, 17 Eylül 1328.

³³ **BOA., DH. MTV.**, 17/43, 18 Eylül 1328.

imam ve muhtarlardan taahhütname alınıp alınmayacağını sual ettiğinde aynı şekilde taahhütname alınması gerektiği cevabını aldı³⁴. Ayrıca geçici hizmetlerde çalışan memurlardan da taahhütname alınması münasip görüldü. Nitekim Canik Mutasarrıflığı bu yönde bir sual yöneltince Dâhiliye Nezareti'nin cevabı; geçici olarak istihdam edilen memurlar ile Heyet-i İhtiyariye, imam ve muhtarlardan dahi siyasetle iştilal edilmeyeceğine dair taahhüt seneti alınması gerektiği yönünde oldu³⁵. Yanya Vilayeti'nden Vali namına Mehmet Ali Bey imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 21 Ağustos 1912 tarihli bir telgraf ile memurların siyasetle iştilal etmemeleri yönündeki Meclis-i Vükela kararının, belediye memurlarına da teşmil edilmesi gerekip gerekmediği hakkında bilgi talebinde bulunuldu³⁶. Dâhiliye Nezareti'nden çekilen cevabı telgrafta; intihap muamelelerinde vazifeli olmalarına nazaran siyaset ile iştilali yasaklayan kararın belediye memurlarını da kapsadığı ifade edildi³⁷. Edirne Valisi Halil Bey [1862/63-?], 27 Ağustos 1912 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta; müftüler, Meclis-i İdare ve Belediye azasından ve Mekatib-i İbtidâiye muallimlerinden de memurlardan alındığı gibi tarafsız kalacaklarına dair bir mühürlü varaka talep ve ahzedilip edilmeyeceğinin bildirilmesini talep etti³⁸. Dâhiliye Nezareti'nin cevabı ise bu vazifeleri icra edenlerden de siyasetle iştilal etmeyecekleri ve tarafsız hareket edeceklerine dair mühürlü varaka alınması gerektiği şeklinde oldu³⁹. Kastamonu Valisi Emin Bey [Zincirkıran, ?-1963], 5 Eylül 1912 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazı ile reji memurlarından taahhüt senedi alınıp alınmayacağını sordu ve reji memurlarından dahi siyasetle iştilal etmeyeceklerine dair taahhüt senedi alınması gerektiği cevabını aldı⁴⁰. İzmir ve Çanakkale'deki Düyûn-ı Umumiye memurları, siyasetle iştilal etmeyeceklerine dair taahhüt senedini imzalamakta tereddüt ettiklerinde Aydın Valisi Ahmet Reşit Bey [Rey, 1870-1955] ve Çanakkale Mutasarrıfı Raşit Bey tarafından 11 Eylül 1912 tarihli telgraflarla ne yapılması lâzım

³⁴ BOA., DH. MTV., 17/44, 18 Eylül 1328, 26 Eylül 1328.

³⁵ BOA., DH. MTV., 17/57, 20 Ağustos 1328, 5 Eylül 1328.

³⁶ BOA., DH. MTV., 17/24, 8 Ağustos 1328.

³⁷ BOA., DH. MTV., 17/24, 13 Ağustos 1328.

³⁸ BOA., DH. MTV., 17/38, 14 Ağustos 1328.

³⁹ BOA., DH. MTV., 17/38, 19 Ağustos 1328.

⁴⁰ BOA., DH. MTV., 17/39, 23 Ağustos 1328, 9 Eylül 1328; Nitekim, *İkdâm* gazetesinin 14 Ağustos 1912 tarihli nüshasında "Reji Memurları" başlıklı haberde, "siyasetle iştilal etmeyeceği hakkında taahhütname alınması"nın reji memurlarına da teşmilinin "münasip olduğu ve hatta lazım" olduğu belirtilmişti. Bkz. "Reji Memurları", *İkdâm*, 1 Ağustos 1328 [14 Ağustos 1912], Nu: 5561, s. 2.

geleceği Dâhiliye Nezareti'nden sorulmuş, nezaret de Maliye Nezareti'ni durumdan haberdar etmiştir. Maliye Nezareti'nin, Nâzır Abdurrahman Vefik Bey [Sayın, 1856-1956] imzalı 8 Ekim 1912 tarihli bir yazıyla Dâhiliye Nezareti'ne verdiği cevap; Düyûn-ı Umumiye memurlarının siyasetle iştigal etmemeleri ve İstanbul ve taşra Düyûn-ı Umumiyelerinden alınacak senetlerin merkezde genel müdürlük evrak kaleminde muhafaza edilmesine, Düyûn-ı Umumiye Meclis-i İdâresinde karar verildiğini belirtmek oldu⁴¹.

Kimlerin “siyaset ile iştigalin men'i yönündeki taahhüdü” imzalayacakları hususunda tereddütlerin hâsıl olduğu günlerde bazı yerlerde ruhani liderlerden de taahhüt senedi alınmaya çalışıldı. Nitekim Rum Patrikliği, bazı yerlerde metropolit ve vekillerine siyasetle iştigal etmeyeceklerine dair taahhüname imza ettirilmek istendiğini belirterek bundan sarfınazar olunması için Adliye ve Mezâhip Nezareti'ne başvurdu⁴². Ermeni Milleti Patrikliği adına da Patrik Hovhannes [XII. Arşanuri, 1850-1924] adına imzalı ve mühürlü bir dilekçe ile Adliye ve Mezâhip Nezareti'ne başvuruldu. Bu dilekçede, Siirt Ermeni murahhas vekili başrahip Kigork Efendi'den hiçbir fırka ve cemiyete intisap etmeyeceğine dair senet talep edildiğinin Siirt'ten telgrafla bildirildiği belirtilmekte, Kigork Efendi'nin muvazzaf memur olmadığı ve mesleği icabı tarafsız olması gerektiği için onlardan senet talebinin manasız olduğunun ifade edildiği vurgulanmaktadır. Ancak buna benzer hadiseler sair mahallerde de vuku bulmaktadır ve Patrik Ohannes, gereğinin yapılmasını Adliye ve Mezâhip Nezareti'nden talep etmektedir⁴³. Yanya Valisi Hasan Tahsin Paşa'nın [Arnavud-Vulçitirni 1866-?] Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda da Preveze Mutasarrıflığında Meclis-i İdare-i Liva azası olan Metropolit Efendi'nin taahhüt senedi vermekten imtina ettiği belirtilmektedir⁴⁴. Sivas Vilayeti'nden de Vali Vekili Naip Hayri Efendi imzalı bir telgrafla Amasya Mutasarrıflığından, Mecâlis-i İdare tabii azası olan metropolit vekillerinden taahhüname alınıp alınmayacağını sorulduğu belirtilmekte ve cevap istenilmektedir⁴⁵. Netice itibariyle Dâhiliye Nezareti, bir durum değerlendirmesi yaparak Meclis-i İdare

⁴¹ BOA., DH. MTV., 17/49, 29 Ağustos 1328, 25 Eylül 1328; Dâhiliye Nezareti beş gün sonra Düyûn-ı Umumiye Meclis-i İdâresinin aldığı kararın merkez ve taşra Düyûn-ı Umumiyelerine tebliğ edilip edilmediğini de sormuştur. Bkz. BOA., DH. MTV., 17/49, 30 Eylül 1328. Düyûn-ı Umumiye memurlarının siyasetten men'i hususunda bir başka belge için bkz. BOA., DH. MTV., 17/66, 22 Teşrin-i Evvel 1328, 23 Teşrin-i Evvel 1328.

⁴² BOA., DH. MTV., 17/52, 15 Eylül 1328, 19 Eylül 1328, (Ek 1).

⁴³ BOA., DH. MTV., 17/52, 15 Eylül 1328.

⁴⁴ BOA., DH. MTV., 17/52, 11 Eylül 1328.

⁴⁵ BOA., DH. MTV., 17/52, 5 Eylül 1328.

azası olan ruhanî liderlerden taahhüt senedi alınmamasını vilayet ve livalara tebliğ etmiştir⁴⁶. Ayrıca, memurların siyasetle iştigallerinin önüne geçmek adına çıkarılan kanunun özel şirketleri kapsamadığı belirtildi. Nitekim Şam-ı Şerif Osmanlı Bank Şubesi Müdürü'nden taahhütname talep edilip edilmeyeceği hususundaki Suriye Vilayeti'nin bir sualine Dâhiliye Nezareti, Maliye'nin de görüşünü alarak cevap vermiş ve özel şirket konumunda olan banka çalışanlarından taahhütname alınmasının münasip olamayacağını Suriye Vilayeti'ne bildirmiştir⁴⁷.

Valilikler tarafından “siyasetle iştigal edilmeyeceğine dair taahhütname”ler toplanırken bunların toplu olarak mı yoksa ilgili nezaretlere taksim edilerek mi gönderileceği de bir mesele olmuş ve Kastamonu Vilayeti'nden Vali Emin Bey imzalı telgraflarda; Kastamonu'daki Adli memurlar ile Ziraat Bankası memurlarından alınan taahhüt senetlerinin doğrudan ilgili mercilere gönderilmesi sorulmuş⁴⁸, cevaben; doğruca mercileri olan nezarete gönderilmelerinde bir beis olmadığı belirtilmiştir⁴⁹.

Osmanlı bürokrasisini siyasetten kurtarmak amacıyla Ahmet Muhtar Paşa hükümeti tarafından, bütün vilayetlerden; devlet memurlarının siyasetle iştigal etmeyeceklerine dair taahhütname alındı. 12 Ağustos'ta Harbiye Nezareti personeline yönelik başta Harbiye Nazırı Nazım Paşa olmak üzere bütün personel tahlif oldu. Ayrıca Maarif Nezareti'nde, Maliye Nezareti'nde ve Dâhiliye Nezareti'nde resmî tahlif ve senet imzalama merasimi yapıldı⁵⁰. 13 Ağustos 1912 tarihinde Sadaret, Dâhiliye Nezareti ve İstanbul Şehremaneti'nde görev yapan devlet memurları, kendilerine tevdi edilen senetleri imzalayarak hiçbir fırkaya intisap etmeyeceklerini taahhüt ettiler⁵¹. Ayrıca Hicaz Demiryolu İdâre-i Umumiyesi memurları ile Şûrâ-yı Devlet memurlarından da imzalı senetler alındı⁵². Ordu içerisinde de talih senetleri toplandı; Dördüncü Kolordu Müfettiş Vekili ve On Beşinci Kolordu

⁴⁶ BOA., DH. MTV., 17/52, 20 Eylül 1328.

⁴⁷ BOA., DH. MTV., 17/64, 28 Teşrin-i Evvel 1328, 2 Teşrin-i Sani 1328.

⁴⁸ BOA., DH. MTV., 17/41, 16 Ağustos 1328, 25 Ağustos 1328.

⁴⁹ BOA., DH. MTV., 17/41, 25 Ağustos 1328.

⁵⁰ “Harbiye Nezâreti'nde Resm-i Tahlîf”, **İkdâm**, 31 Temmuz 1328 [13 Ağustos 1912], Nu: 5560, s. 1; Maliye Nezareti'nde fırka-i siyasetle iştigal edilmeyeceğine dair senetler alındığına dair bir başka haber için bkz. “Maliye Memûrîni”, **İkdâm**, 3 Ağustos 1328 [16 Ağustos 1912], Nu: 5563, s. 1.

⁵¹ “Sadâret Memûrîni”, “Dâhiliye Memûrîni”, “Şehremaneti Memûrları”, **İkdâm**, 1 Ağustos 1328 [14 Ağustos 1912], Nu: 5561, s. 2.

⁵² “Memûrîn ve Siyâset”, “Şûrâ-yı Devlet Memûrîni”, **İkdâm**, 2 Ağustos 1328 [15 Ağustos 1912], Nu: 5562, s. 1.

Kumandanı Ali Rıza Paşa, Bağdat Dördüncü Redif Müfettişi Enver Bey, Amasya'da Üçüncü Redif Müfettişi Mahmut Bey ve Yanya Müstakil Fırka Kumandanı Mirliva Esat Paşa bölgelerindeki askerlerden siyasetle işğal etmeyeceklerine dair taahhütnameler topladılar⁵³.

Taahhütname alınan vilayetlerden biri de Aydın'dır. Aydın Vilayeti'ndeki memurlardan kimisi herhangi bir fırkaya bağlı olmadığını, kimisi de istifa ettiğini belirtmek suretiyle siyasetle işğal etmeyeceğini taahhüt etti. Osmanlı bürokrasinde vazifeli devlet memurlarının siyasetle işğalinin önüne geçmek amacıyla hazırlanan tahlif senetlerinden biri, hiçbir fırkaya mensup olmayanlara imzalatılacak olandır ve bu senet şöyle bir metinden oluşmaktadır:

“Zâten hiçbir fırka-i siyâsiyyeye mensûp olmadığım gibi memuriyette bulunduğum müddetçe de hiçbir fırkaya intisâp ve kulüplerine devâm eylemeyeceğimi ve fi-mâ-ba'd [bundan sonra] vazîfe-i memuriyetime hasr-ı evkât ve efkâr ederek fırka ihtirâsât ve ihtilâfâtına iştirâk ve müdâhaleden kat'iyen keff-i yed ve kemâl-i bî-tarafî ile ifâ-yı vazîfe eyleyeceğimi nâmusumla te'mîn ve taahhüt ederim⁵⁴.”

Aydın vilayeti bünyesinde, Aydın Vilayeti Tahrirat Kalemi mülazımlarından Fazıl Bey, Aydın Vilayeti Tahrirat Kalemi mülazımlarından Ali Haydar Bey, Meclis-i İdare-i Vilayet ketebelerinden Ömer Bey, Aydın Vilayeti Nüfus ve Vukuat Kâtibi Yunus Nafi, Aydın Vilayeti Evrak Kalemi ketebesinden Ahmet Bey, İzmir hapishane Gardiyanı Yanko Efendi, İzmir Umûr-ı Dâhiliye Kalemi Mülazımı Mehmet Nuri Bey, Tire Polis memurlarından Hayrettin Bey, Kuşadası Kaymakamı Mehmet Tevfik Bey, Urla Hapishane Gardiyanı Ali Fehmi Bey ve Aydın Valisi Ahmet Reşit Bey gibi isimler yukarıda zikredilen senedi imza etmişlerdir⁵⁵.

Siyaset ile işğal etmeyeceğine dair senet istenen bir grup da daha evvel siyâsî bir fırkaya yani İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olanlardır. Bu durumda olanlardan, fırkadan ayrıldıkları ve fırka işleriyle artık bundan sonra

⁵³ “Ordu-Siyâsiyyât”, **İkdâm**, 8 Ağustos 1328 [21 Ağustos 1912], Nu: 5568, s. 2.

⁵⁴ **BOA., DH. MUİ.**, 162/48, tarihsiz belge, (Ek 2); “Tahlif Senedâtı”, **İkdâm**, 1 Ağustos 1328 [14 Ağustos 1912], Nu: 5561, s. 2.

⁵⁵ **BOA., DH. MUİ.**, 162/48, 5 Ağustos 1328, 6 Ağustos 1328, 11 Ağustos 1328, 13 Ağustos 1328, 15 Ağustos 1328, 16 Ağustos 1328, 20 Ağustos 1328, 6 Eylül 1328.

iştilgal etmeyeceklerine dair senet istenmektedir. Daha evvel İttihâdçı olanların imzalaması gereken senedin metni şu şekildedir:

“Memûriyette bulunduğum müddetçe mensûp olduğum İttihâd ve Terakki fırka-i siyâsiyyesinden kat‘-ı alâka edeceğimi ve kulüplerine devâm eylemeyeceğimi ve fî-mâ-ba‘d [bundan sonra] vazîfe-i memuriyetime hasr-ı evkât ve efkâr ederek fırka ihtirâsât ve ihtilâfâtına iştirâk ve müdâhaleden kat‘iyyen keff-i yed ve kemâl-i bî-tarafî ile ifâ-yı vazîfe eyleyeceğimi nâmusumla te‘mîn ve taahhüt ederim⁵⁶.”

Aydın vilayeti bünyesinde; Aydın Vilayeti Meclis-i İdare Başkâtibi Mehmet Hayrettin Bey, Aydın Vilayeti Meclis-i İdare Zabıt Kâtibi Hüseyin Hüsnü Bey, Aydın Vilayeti Nüfus Müdürü Yahya Bey, Torbalı Tahrirat Kâtibi Ali Rıza Bey ve Matbaa-i Vilayet Müdürü Kamil Bey gibi isimler zikredilen senedi imza etmişlerdir⁵⁷. Bu senetler, Aydın Valisi Ahmet Reşit Bey’in, Dâhiliye Nezareti’nin “siyasetle iştilgal edilmeyeceğine dair taahhüt senedi alınması” emrini yerine getirdiğinin göstergesidir. Nitekim Vali Reşit Bey, bu taahhüt senetlerini Dâhiliye Nezareti’ne göndermiştir. 8 Eylül 1912 tarihli ve Aydın Valisi imzalı Dâhiliye’ye gönderilen bir yazıda siyasetle iştilgal edilmeyeceğine dair toplanan taahhüt senetlerinden Dâhiliye ile alakalı olan 117 adedinin yazıya ek olarak gönderildiği belirtilmektedir⁵⁸.

Aydın örneğinde olduğu gibi memleketin dört bir yanından imzalı/mühürlü taahhütnameler ilgili nezaretlere gönderilmiştir. Nitekim Selanik Polis Mektebi Müdürü namına Dâhiliye Müdürü Mustafa Bey imzalı ve 8 Eylül 1912 tarihli Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazılan yazıda; mektep memur ve muallimlerinin siyasetle iştilgal etmeyeceklerine dair talep edilen taahhüt senetlerinin alındığı ve altı kıt’a olarak takdim olunduğu ifade edilmektedir⁵⁹. İzmit Mutasarrıflığında siyasetle iştilgal etmeyeceğine dair taahhüt alınan otuz yedi isim içerisinde İzmit Merkez İkinci Komiseri Rüştü Efendi, Merkez Üçüncü Komiseri İshak Efendi, Merkez Komiser Muavini Yakup Efendi, Polis Memuru Sabri Efendi, Hayrettin Efendi, Abdullah Efendi, Polis memurlarından 30 numarada kayıtlı Kirkor Efendi gibi isimler

⁵⁶ BOA., DH. MUİ., 162/48, tarihsiz belge, (Ek 3).

⁵⁷ BOA., DH. MUİ., 162/48, 5 Ağustos 1328, 6 Ağustos 1328, 7 Ağustos 1328, 11 Ağustos 1328, 15 Ağustos 1328, 6 Eylül 1328.

⁵⁸ BOA., DH. MUİ., 162/48, 26 Ağustos 1328.

⁵⁹ BOA., DH. EUM. THR., 80/83, 26 Ağustos 1328.

mevcuttur⁶⁰. Yine İzmit Mutasarrıflığı da taahhüt senedi verenlere ait 37 kıt'a isim pusulasını üst yazı ile birlikte ek olarak Dâhiliye Nezareti'ne takdim etmiştir⁶¹. Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda da; siyasî firkalar ile alakalarını kestiklerine dair İzmit Polis mürettebatıyla Selanik Polis Mektebi Heyet-i İdare ve Ta'limiyesi tarafından verilip gönderilen 43 kıt'a taahhüt varakasının dahi ek olarak takdim kılındığı belirtilmektedir⁶². İzmit Mutasarrıflığından mutasarrıf ve kumandan vekili imzalı ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yazılan 17 Eylül 1912 tarihli bir yazıda da Yalova'da Polis memuru Mehmet Hulusi Efendi'nin taahhüdünün gönderildiği belirtilmektedir⁶³.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Van vilayeti Şatak kazasında polis mürettebatından Hüseyin Hilmi Efendiler tarafından taahhüt verildiği ve vilayet tarafından iki kıt'a taahhütnamenin ek olarak gönderildiği belirtilmektedir⁶⁴. Yine Van Valisi Ahmet İzzet Bey [Kambur İzzet Bey, 1871-1920] tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan bir yazıda da; Hakkâri Sancağı merkeziyle mülhakatında ve Şatak kazasında müstahdem polis memurlarının bundan sonra siyasetle iştilal etmeyeceklerine dair verdikleri taahhüt senetleri ek olarak gönderildiği ifade edilmektedir⁶⁵. Beyrut Valiliği de vilayette görevli yüz doksan beş polis memurundan siyasetle iştilal etmeyeceklerine dair taahhütname olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne göndermiştir⁶⁶.

“Siyasetle iştilal edilmeyeceğine dair” taahhütnameler talep edilirken taahhütname vermektan imtina edenler de oldu. Edirne Valisi Halil Bey imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafa göre; Edirne Belediyesi'nden yalnız belediye reisi taahhüt senedi vermiştir. Azalar ise ahali tarafından seçildiklerinden ve memur sayılmadıklarından bahisle taahhüt senedi veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Vali'nin telgrafında, devletçe alınan taahhüt senedi kararına herkesin uyması gerektiği, uymayacak olanların da terk-i vazife eylemeleri lazım geldiği belirtilmiştir. Bu durumda olanların

⁶⁰ BOA., DH. EUM. THR., 80/83, 26 Ağustos 1328.

⁶¹ BOA., DH. EUM. THR., 80/83, 26 Ağustos 1328, (Ek 4).

⁶² BOA., DH. EUM. THR., 80/83, 30 Ağustos 1328.

⁶³ BOA., DH. EUM. THR., 82/31, 4 Eylül 1328, 8 Eylül 1328.

⁶⁴ BOA., DH. EUM. THR., 82/42, 25 Eylül 1328.

⁶⁵ BOA., DH. EUM. THR., 107/45, 15 Kanun-ı Evvel 1328.

⁶⁶ Belge tarihi 26 Ocak 1913'tür. Anlaşılmaktadır ki bu talep Kamil Paşa hükümetinden gitmiştir. Senetlerin toplanması ve Bâbiâli'ye gönderilmesi uzun sürmüştür. Belge için bkz. BOA., DH. EUM. VRK., 10/39, 13 Kanun-ı Sani 1328.

kendi reyleriyle istifa etmeleri gerektiği, etmedikleri takdirde hükûmetçe kendilerine müstafî nazarıyla bakılacağı ve yerlerine ikinci derecede çoğunluğa sahip olanların tayin edilecekleri de ilaveten ifade edilmiştir⁶⁷. Bu gibi hadiseler sıkça vuku bulunca, taahhüt senedi vermeyen İdare Meclisleri ve Belediye azalarının durumları Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından da değerlendirilmiş ve senet vermekten imtina eden ve firkalardan alakasını kesmeyen azalar haklarında yapılacak muamelenin açık olmamasına binaen, durumun Şûrâ-yı Devletçe değerlendirilerek bir karara varılmasının münasip olacağı görüşü belirtilmiştir⁶⁸.

Hüdavendigâr Valisi Mehmet Hüsnü Bey⁶⁹ tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Karahisar Belediye Reisi Dr. Galip Bey ile azadan Eyüp Efendi'nin ahali tarafından seçildiklerini belirterek taahhüt senedi vermekten mazur olduklarını beyan ettikleri belirtmekte ve ne şekil muamele edilmesi gerektiği sorulmaktadır. Yine Hüdavendigâr Valisinin bir diğer yazısında da Eskişehir Belediye azasından Emirzâde Nakıyyüddin Efendi ve Yorgi(..?) Efendi'nin siyasi firkalara intisap ve kulüplerine devam etmeyeceklerine dair kendilerinden istenilen taahhüt senedini imzalamaktan kaçındıklarının Kütahya Mutasarrıflığından bildirildiği ifade edilmekte ve ne şekil muamele edilmesi gerektiği sorulmaktadır⁷⁰. Manastır Valisi Behçet Yusuf Bey, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı 16 Ekim 1912 tarihli yazıda; Kırçova Kaymakamlığındaki bir taahhüt meselesinden bahsetmiş ve hazineden maaş almakta olan müderrislerden Ali ve Hüseyin Efendilerden siyasi firkalara intisap etmeyeceklerine dair taahhüt senedi alınmak istendiğini ancak bu şahısların, İstanbul'daki dersiam efendilerden böyle bir senet alınmadığını ifade ederek senet vermekten kaçındıklarını ifade ile bu hususta ne yapılması gerektiğini nezaretten sormuştur. Bu yazı Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden 26 Ekim 1912 tarihli bir yazı ile Makam-ı Meşihat'a iletilmiştir⁷¹. Kastamonu Mekteb-i Sultani muallimlerinden bazıları da,

⁶⁷ BOA., DH. MTV., 17/36, 5 Ağustos 1328.

⁶⁸ BOA., DH. MTV., 17/59, 9 Eylül 1328.

⁶⁹ Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili belgede 1 Ekim 1912 tarihinde Hüdavendigâr valisinin Mehmet Hüsnü Bey olduğu gözükmektedir. Zira Hüsnü Bey'in mührü mevcuttur. Bkz. BOA., DH. MTV., 17/59, 18 Eylül 1328; Kunalp'ın eserinde; Mehmet Hüsnü Bey'in [Zadil, 1863-1939] Kasım 1914-Mart 1915 tarihleri arasında Hüdavendigâr Valiliği yaptığı, Eylül-Kasım 1912 arasındaki Hüdavendigâr Valisinin ise İbrahim Halil Paşa olduğu bilgisine yer verilmektedir. Ancak ilgili belgede Mehmet Hüsnü Bey olarak geçmektedir. Bkz. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, İSİS Yay., İstanbul 1999, s. 83, 96.

⁷⁰ BOA., DH. MTV., 17/59, 18 Eylül 1328, 17 Eylül 1328.

⁷¹ BOA., DH. MTV., 17/20, 3 Teşrin-i Evvel 1328, 13 Teşrin-i Evvel 1328.

Darülfünûn idaresinin, muallimlerin taahhüt senedinden istisnaları için teşebbüste bulduklarından ve zaten tarafsız kalmalarının mesleklerinin gereği bulunduğundan bahisle diğer memurlardan istenilen taahhüt varakasından mazur olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum Maarif Müdürlüğü tarafından vilayete bildirilince Vali Emin Bey, 7 Eylül 1912'de, durumdan Dâhiliye Nezareti'ni haberdar eden bir telgraf çekmiş, Dâhiliye de durumu Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Maarif Nezareti de Dâhiliye'ye verdiği cevapta; durumun Bâbîâlî'ye aktarılarak görüş talebinde bulunulduğunu ve alınan cevabın nezarete bildirileceğini belirtmiştir⁷².

Bürokraside siyasetle işigalin önüne geçmek adına alınan taahhütnamelere rağmen önemli hususlardan biri de fırkalardan alakasını kesenlerin, fırka ve kulüp toplantılarında görülmeleri durumunda ne yapılacağı meselesidir. Nitekim Tokat Mutasarrıflığı, bu hususu Sivas Vilayeti'nden sormuştur. Sivas Valiliği de Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı bir yazı ile fırkalardan alakasını kesen ve taahhütname veren Mehakim-i Mecâlis ve Belediye azalarından kulüp toplantılarında görülenlerin, memurlar gibi azledilip yerlerine başkalarının tayininin münasip olup olmayacağını sormuştur⁷³. Nezaret de, siyasetten alakasını kestiğini beyan eden belediye meclisleri azaları, imamlar ve muhtarlardan, bu durumda olanlar hakkında gereğinin yapılmasını istemiştir. Mahkeme azalarından taahhütname vermeyenler veya verdiği halde taahhütnameye riayet etmeyenler var ise bunların bildirilmesini vilayetten talep etmiştir⁷⁴.

Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti döneminde askerî ve sivil bürokrasinin bütün personelinden herhangi bir fırka ile işigal etmeyeceklerine dair taahhütnameler istenerek, bürokraside siyasetin önüne geçilmesi adına ciddi gayretler sarf edildi. Ancak taahhütnamelere rağmen memurlar hakkındaki şikâyetler durmak bilmedi. İttihâdçuların muarızları olanlar, memurlar hakkında şikâyet dilekçeleri yazarak İttihâdçılık suçlamalarında bulundular. Buna bir örnek, Edirne vilayeti Sofulu kazasıdır. Kazadaki, kaymakam ve bazı askerî ve sivil personelin İttihâd ve Terakki namına çalıştıkları yönünde kaza ahali tarafından şikâyetler yapıldı. Ahali tarafından yapılan 23 Eylül 1912 tarihli şikâyette; Sofulu Jandarma Yüzbaşısı Fehmi Bey, Polis Komiseri Şevket Bey ve Eytam Sandığı Memuru Kamil Efendi'nin kasabaya tayinlerinden bu yana

⁷² BOA., DH. MTV., 17/51, 25 Ağustos 1328, 28 Ağustos 1328, 4 Eylül 1328; BOA., MF. MKT., 1181/34, 29 Ağustos 1328; BOA., MF. MKT., 1181/29, 4 Eylül 1328.

⁷³ BOA., DH. MTV., 17/27, 10 Eylül 1328.

⁷⁴ BOA., DH. MTV., 17/27, 23 Eylül 1328.

mensup oldukları İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin emelleri ve emirleri doğrultusunda hareket ettikleri belirtilmekte ve tarafsız olmaları mümkün görülmeyen bu şahısların tebdilleri Dâhiliye Nezareti'nden talep edilmektedir⁷⁵. Sofulu ahalisinin bu şikâyetinin yanında dönemin güçlü fırkası Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da bu meseleye el attığı ve İttihâdçuların tasfiyesi için Ahmet Muhtar Paşa hükûmetini harekete geçirmeye çalıştığı görülmektedir. Dönemin nispeten etkili fırkası Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına reis-i sâni tarafından Dâhiliye Nezareti'ne takdim edilen dilekçe şu şekildedir:

“Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Merkez-i Umumisi

İstanbul

Adet

512

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletli Efendim Hazretleri

Me'mûrîn-i hükûmetin mensûp oldukları fırak-ı siyâsiyyeden kat'-ı alâka ile siyâsetle adem-i iştigâli hakkındaki karâra rağmen Sofulu kazâsı kaymakâmıyla polis komiseri Şevket Efendiler el'ân mensûp oldukları İttihâd ve Terakki kulübüne sûret-i hafîyyede devâm ve nüfûz-ı me'mûriyetlerini suiistimâl ile icrâ-yı teşvikât ve tehdîdâtta buldukları ve şu hâlin devâmını ahâli-i mahalliye beyninde tefrika ve ihtilâfâtı intâc eyleyeceği mahalli şu'bemizden vârid olan tahrîrâtan anlaşılmış olmakla icâbının icrâsı Kânûn-ı Esâsî'nin bahşetmiş olduğu hak ve salâhiyete binâen talep ve istid'â eylerim. Ol bâpta emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. 10 Eylül 1328, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reis-i Sânisî⁷⁶.”

Bu talep üzerine Dâhiliye Nezareti, 1 Ekim 1912 tarihinde Edirne Vilayeti'ne bir yazı yazarak ilgili şikâyetin derhal araştırılmasını ve gereğinin yapılmasını vilayetten talep etmiştir⁷⁷.

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Tahrirat Kaleminden Genel Müdür imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 24 Eylül 1912 tarihli bir yazıda

⁷⁵ BOA., DH. MTV., 17/35, 10 Eylül 1328, (Ek 5).

⁷⁶ BOA., DH. MTV., 17/35, 10 Eylül 1328, (Ek 6).

⁷⁷ BOA., DH. MTV., 17/35, 18 Eylül 1328.

ise Tıp Fakültesi Fizyoloji Muallimi Dr. Talha Bey'in, Fındıklı İttihâd ve Terakki kulübünde siyasî mevzular üzerine konferanslar vermekte olduğu belirtilmekte ve Talha Bey'in zikredilen kulübün Heyet-i İdaresine riyaset etmekte olduğunun anlaşıldığı ifade edilmektedir⁷⁸. Dâhiliye Nezareti, İstanbul Polis Müdüriyetinin bu yazısını Maarif Nezareti'ne göndererek iktizasının ifasını nezaretten talep etmiştir⁷⁹. Yine Gönen Belediye Reisi Osman Efendi'nin de İttihâd ve Terakki Kulübüne devam ettiği yönünde şikâyetler Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir⁸⁰.

Dâhiliye Nezareti'nden Yanya Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda; vilayetin Aydonat kazası kaymakamı Şefik Efendi'nin hâlihazırda siyasetle meşgul olduğu ve mesleğini tarafgirlikle takip ettiği, idarede gösterdiği rehavetin de kazada asayiş zora soktuğu ve ziraatla uğraşanların bu yüzden çiftliklerine gidememekte oldukları yönünde Aydonat eşrafından Yusuf Ziya Efendi ve arkadaşı tarafından bir şikâyetin vaki olduğu belirtilmiş, gerekli tahkikatın yapılarak ortaya çıkacak hakikatin bildirilmesi istenmiştir⁸¹. Daha sonra yine Aydonat eşrafından Osman Musa Bey tarafından Sadaret'e çekilen bir telgrafta; Kaymakam Şefik Bey ve Mal Müdürü Süleyman Beylerin siyasetle meşgul olarak İttihâd ve Terakki Cemiyeti lehine çalışmalar yaptıkları, toplantılar düzenledikleri iddia edilmiştir⁸². Yapılan tahkikat neticesinde ise Şefik Bey ve Süleyman Bey haklarındaki iddiaların asılsız olduğu anlaşılmış ve durum Yanya vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁸³. Bu hadise İttihâd ve Terakki'nin muhalefette olduğu bir dönemde gerçekleşmektedir. Bu konjonktürde İttihâd ve Terakki mensubu olmak zaten sıkıntılıdır. Bu da eşraftan bazılarının, rahatsız oldukları devlet memurunu İttihâdçı olarak ithâm etmek suretiyle şikâyet ederek pasifize etmeye çalıştıklarının bir göstergesidir. Zira İttihâdçı yaftası ile "rahatsız olunan personel"den kurtulma hesaplarının yapılması, dönemin konjonktürüne uygun düşmektedir.

⁷⁸ BOA., DH. MTV., 17/40, 16 Eylül 1328.

⁷⁹ BOA., DH. MTV., 17/40, 19 Eylül 1328; Gereği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁸⁰ BOA., DH. MTV., 17/59, 23 Ağustos 1328; Şikâyetin sonucu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁸¹ BOA., DH. MTV., 17/33, 12 Ağustos 1328.

⁸² BOA., DH. MTV., 22/39, 27 Ağustos 1328.

⁸³ BOA., DH. MTV., 22/39, 8 Eylül 1328, 22 Eylül 1328.

Mersin Gümrüğü Kimyageri Hayri Efendi de fırka işleri ve sair hususlar ile iştilal ettiği yönünde şikâyetlere maruz kaldı. Mersin Mahkeme-i Bidayet Zabıt kâtiplerinden Halil Efendi tarafından gerçekleştirilen bu şikâyet üzerine Maliye Nezareti tarafından Hayri Efendi hakkında tahkikat yapılması talebinde bulunuldu. Dâhiliye Nezareti de harp sebebiyle müfettiş gönderilmesi mümkün olmadığından tahkikatın Adana Vilayeti tarafından yapılmasını istedi. Adana Vilayeti'nin Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı 19 Kasım 1912 tarihli bir yazıdan ise Halil Efendi'nin, devletin şu zor zamanında şimdilik Hayri Efendi hakkındaki şikâyet ve davasından vazgeçtiği anlaşılmaktadır⁸⁴. Bandırma Sâbık Belediye Reisi Hüseyin Vehbi Efendi tarafından, Bandırma kazası kaymakam vekili ve Tahrirat Kâtibi Ali Galip Bey, Düyûn-ı Umumiye Müdürü Ömer Lütfü Bey ve Rüsûmât Müdürü Akif Beyler İttihâd ve Terakki Cemiyeti'yle ilişki içerisinde oldukları yönünde Dâhiliye Nezareti'ne şikâyette bulunulmuştur⁸⁵. Nitekim Ali Galip Bey hakkında fırkacılıkla uğraştığı iddiasıyla yapılan şikâyet üzerine tahkikat başlatılmıştır. Ancak Karesi Mutasarrıfı Ahmet Cevdet Bey, Bandırma kazasından gelen bilgilerden Ali Galip Bey hakkındaki iddiaların asılsız ve esassız olduğunun anlaşıldığını Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir⁸⁶.

Bölgesel gazetelerin de memurların siyasetle iştilal edip etmediklerini takip ettikleri görülmektedir. Samsun'da çıkan *Doğru Sadâ* gazetesinin 6 Aralık 1912 tarihli nüshasının ikinci sahifesinde “Muhasebeci Beyefendiye” başlıklı bir haberde; Muhasebe-i Liva Temettu Tahrir Memuru Hacı Hasan Efendi'nin İttihâd ve Terakki kulübünün faal azası ve hâlâ müdavimlerinden olduğu belirtilmektedir. Yine Rüsumat Manifesto Memuru Hacı Abdullah Efendi'nin, hâlâ, siyasetle iştilal etmeyeceğine dair senet vermediği, ayrıca İttihâd ve Terakki kulübünün en faal azası olduğu ifade edilmektedir. Habere

⁸⁴ **BOA., DH. MTV.**, 49-1/35, 26 Eylül 1328, 27 Eylül 1328, 6 Teşrin-i Sani 1328; Kırşehir'de de tahrirat müdürü ile sair bazı memurların siyasetle iştilal ettikleri yönünde şikâyetler yapılmış, Kırşehir Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bu şikâyetlerin asılsız olduğu, siyasetle meşgul bir memur olmadığı belirtilmiştir. Bkz. **BOA., DH. MTV.**, 49-1/42, 23 Teşrin-i Sani 1328, 26 Teşrin-i Sani 1328; 7 Kanun-ı Evvel 1328 tarihli bir başka belgede ise Maraş İdare Meclisi azası Hacı İbrahim Efendi'nin İttihâd ve Terakki kuvvetiyle idare azası seçildiği belirtilmekte ve hâlâ İttihâd ve Terakki namına hareket ettiği iddia edilerek Ahmet Emin, Muhlis ve bunların arkadaşları tarafından şikâyet edilmektedir. Dâhiliye Nezareti, Halep Vilayeti'ne gönderdiği yazıda iddiaların tahkikini ve neticesinin bildirilmesini istemiştir. Bkz. **BOA., DH. MTV.**, 49-2/17, 7 Kanun-ı Evvel 1328, 1 Kanun-ı Sani 1328; Neticeye dönük herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁸⁵ **BOA., DH. SYS.**, 55-2/67, 13 Teşrin-i Sani 1328.

⁸⁶ **BOA., DH. SYS.**, 55-2/67, 20 Teşrin-i Sani 1328, 19 Kanun-ı Evvel 1328.

göre, Meclis-i İdâre azalarından Baha Bey ise İttihâd ve Terakki kulübünün reisi konumundadır⁸⁷. Nitekim *Doğru sadâ* gazetesinin bu yazısı ihbar kabul edilmiş ve gazetede verilen bilgilerin tetkik edilip hakikat-i hâlin ortaya çıkarılarak gereğinin yapılması talep edilmiştir⁸⁸.

Siyasetle iştigalin men'i için taahhütnameler toplanırken ve sair işlemler yapılırken, Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti, Meclis-i Mebusan kapalı olduğu için, Meclis açıldığında kanuniyeti teklif edilmek üzere muvakkat kanunlar yapmak suretiyle de bürokrasinin siyasetten uzaklaştırılması için düzenlemeler yaptı. Bunlardan biri olan ve ordu-siyaset ilişkilerini düzenlemek üzere hazırlanan, askerinin siyaset ile iştigalinin önüne geçmeyi amaçlayan geçici kanun, 8 Ekim 1912 tarihi itibarıyla *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlarak yürürlüğe girdi⁸⁹. Yine kara ve deniz asker mensuplarının muvazzaf oldukları müddetçe intihap hakkını kullanamayacaklarına dair geçici kanun da aynı tarihli *Takvim-i Vekâyi*'de yayınlanarak yürürlüğe girdi⁹⁰. Ayrıca Sultan Mehmet Reşat tarafından, hükûmetin teklifi üzerine,

⁸⁷ "Muhasebeci Beyefendiye", **Doğru Sadâ**, 23 Teşrin-i Sani 1328, Nu: 90, s. 3.

⁸⁸ **BOA., DH. MTV.**, 17/45, 9 Kanun-ı Evvel 1328, 18 Kanun-ı Evvel 1328; Tetkik sonucu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁸⁹ Yürürlüğe giren geçici kanun şu şekildedir:

"Madde 1: Alenî firak ve cem'iyât-ı siyâsiyyeyi teşkil veya teşkiline muâvenet eden ve bu gibi firak ve cem'iyât-ı siyâsiyyeye intisâp eyleyen ve siyâsî ictimâ'ât ve tecemmü'ât ile nümâyişlere iştirâk ve siyâsî kulüplere devâm eden ve makâlât-ı siyâsiye neşr ve o yolda alenen irâd-ı nutk eyleyen erkân ve ümerâ ve zâbitân ile mensûbîn-i askeriyeye silk-i askeriden tard olunur. Küçük zâbit ve onbaşı ve neferât-ı askeriyeye üç mâhtan altı mâha kadar pranga-bend ve kaydı tecdid ve ordusu tebdil olunur.

Madde 2: Hafî cem'iyet-i siyâsiyyeye teşkil eden veya teşkiline muâvenette bulunan veyâhut böyle bir cem'iyete intisâp eyleyen erkân ve ümerâ ve zâbitân ve mensûbîn-i askeriyeye silk-i askeriden tard olunmakla beraber cem'iyetin maksad-ı teşekkülüne göre haklarında ta'kîbât-ı kânûniyye ifâ olunmak üzere cihet-i adliyyeye tevdi' olunur. Küçük zâbit, onbaşı ve neferât-ı askeriyeye altı aydan bir seneye kadar pranga-bend ve kaydı tecdid ve ordusu tebdil olunur ve cem'iyetin maksad-ı teşekkülüne göre liecli'l-muhâkeme cihet-i adliyyeye tevdi' olunur.

Madde 3: İşbu kânûnun icrasına Harbiye Nezâreti me'mûrdur.

İşbu mevâdd-ı kânûniyyenin Meclis-i Umûmî'nin ictimâ'ında tasdîki teklif olunmak üzere şimdiden kânûn-ı muvakkat sûretinde mer'iyetini irade ederim. 25 Eylül 1328. Mehmet Reşat

Sadrâzam Gazi Ahmet Muhtar Harbiye Nazırı Nazım Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Bkz. "Mensûbîn-i Askeriyeye'nin Siyâsetle Men'-i İştigâline Dâir Askerî Cezâ Kânûnuna Müzeyyel Kânûn-ı Muvakkat", **Takvim-i Vekâyi**, 27 Eylül 1328 [10 Ekim 1912], Nu: 1251, s. 1.

⁹⁰ Yürürlüğe giren geçici kanun şu şekildedir:

"Madde 1: Berri ve Bahri erkân ve ümerâ ve zâbitân ile küçük zâbitân ve jandarma ümerâ ve efrâdı ve rüteb-i askeriyeyi hâiz ve üniformayı lâbis bilcümle mensûbîn-i askeriyeye

bütün memur, hizmetli ve muallimlerin siyasetten men'i yönünde *İrade-i Seniyye* yayınladı. 29 Eylül 1912 tarihli bu *İrade-i Seniyye*'de şöyle denilmektedir:

“Gerek Payitahtta gerek vilâyâтта müstahdem büyük küçük bi'l-umûm me'mûrîn ve ketebe ve muallimîn ve sâir müstahdeminden firkalara dâhil olanların dâhil oldukları firkadan kat'-ı devâm ve alâka ederek ve firkalara dâhil olmayanların ba'de-ezîn dahî hiçbir firkaya ve cem'iyet-i siyâsiyyeye duhûl ve intisâp etmeyerek fî-mâ-ba'd vazîfe-i me'mûriyyetine hasr-ı evkât ve efkâr ile menâfi'-i memleketi ihlâl eden fırka ihtirâsât ve ihtilâfâtına iştirâk ve müdâhaleden kat'iyen keff-i yed ve kemâl-i bî-arafî ile îfâ-yı vazîfe eyleyeceklerini bâ-varaka-i mahtûma mâ-fevkine beyân etmeleri ve bu sûretle her şube idâre me'mûrîn ve müstahdemîninin i'tâ edecekleri evrâk kazâ kaymakamları tarafından mutasarrıflara ve mutasarrıflar tarafından valilere ve valiler tarafından da me'mûrların mensûp oldukları nezaretlere

hizmet-i askeriyede buldukları müddetçe gerek müntehib-i evvel ve gerek müntehib-i sâni sıfatıyla hakk-ı intihâplarını isti'mâl edemezler.

Madde 2: Ordu hizmetinde bulunmayan bilumum mütekâ'idin-i berriye ve bahriye ve silâh altında bulunmayan ihtiyât zâbitân ve efrâdıyla efrâd-ı redife ve müstahfiza hakk-ı intihâplarını isti'mâl edebilirler.

Madde 3: İşbu kânûnun icrasına Harbiye ve Bahriye ve Dâhiliye nezâretleri me'mûrdur.

İşbu mevâdd-ı kânûniyyenin Meclis-i Umûmî'nin ictimâ'ında tasdik-i kânûniyyeti teklif olunmak üzere şimdiden kânûn-ı muvakkat sûretinde mer'iyetini irade ederim. 25 Eylül 1328. Mehmet Reşat Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Harbiye Nazırı Nazım Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Dâhiliye Nazırı Daniş.”

Bkz. “Berri ve Bahri Erkân ve Ümerâ ve Zâbitân ile Küçük Zâbitân ve Jandarma Ümerâ ve Zâbitân ve Efrâdıyla Mensûbîn-i Askeriye'nin Hizmet-i Askeriye'de Buldukları Müddetçe Hakk-ı İntihâplarını İsti'mâl Edememeleri Hakkındaki Kânun-ı Muvakkat”, **Takvim-i Vekâyi**, 27 Eylül 1328 [10 Ekim 1912], Nu: 1251, s. 1; Kanunun yürürlüğe konması hakkındaki Mazbata ise şu şekildedir:

“Mazbata

Harbiye ve Bahriye nezâretlerinin meclis-i âcizânemizde meflûflarıyla kirâat olunan tezekkürlerinde dermeyan olduğu veçhile Berri ve Bahri erkân ve ümerâ ve zabitan ve efrâd ve bilcümle mensûbîn-i askeriyenin hizmet-i askeriyede buldukları müddetçe gerek müntehib-i evvel gerek müntehib-i sâni sıfatıyla hakk-ı intihâbı hâiz olmamalarına ve ve müteferriâtına ve mensûbîn-i askeriyenin siyasetle men'-i iştigâline dair Askerî Cezâ Kânûnnâmesine tezyîl olunmak ve bu bâpta evvelce meclis-i umûmiye tevdî' kılınan lâyiha-i kânûniye geri alınmak üzere bu kere yeniden tanzim olunan iki kıt'a kânûn lâyihasının Kânûn-ı Esâsî'nin otuz altıncı maddesi mücibince meclis-i mezkûrun küşâdında kânûniyeti teklif olunmak üzere muvakkaten mevki'-i mer'iyete vaz'ı bî't-tezekkür sâlifü'l-beyâna tezekkürü ve layihalar leffen arz ve takdim kılınmakla kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân.” Bkz. **BOA., MV., 227/225**, Tarihsiz Mazbata.

gönderilerek ve nezâretler de müstahdem me'mûrîn ve ketebe ve sâir müstahdemînden de bu sûretle senetler alınarak bunların me'mûrîn kalemlerinde bir defter-i mahsûsa kaydıyla beyânât ve taahhüdât-ı vâkı'adan sonra yine siyâsî fırka ve cem'iyet ve kulüplere devâm ve bunlara müte'allik işler ile iştigâl edecek me'mûrîn ve muallimîn ve ketebe ve sâir müstahdemînin ve bu yolda senet i'tâsından imtinâ' edenlerin 'azli ve yerlerine bî-taraf zevâtın münâsiplerinin dâirelerince ale'l-usûl bi'l-intihâp ta'yîni Meclis-i Vükelâ kararıyla tensîp olunmuştur.

Bu İrâde-i Seniyye'nin icrâsına Heyet-i Vükelâ me'mûrdur. 15 Eylül 1328, Mehmet Reşat ve hükûmet azaları⁹¹."

Görüldüğü üzere Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti döneminde "siyaset ile iştigalin men'i" yönünde çalışmalar yürütülmüş, imzalı taahhütnameler toplanarak memurların bağlı oldukları birimlere gönderilmiştir. Taahhütname vermeyen memurlar da vazifelerinden alınmışlardır. Konya, Trabzon, Aydın ve Kastamonu valileri görevden almaya örnek olarak verilebilir⁹². İlâveten Halep, Basra ve Rodos valileri de değiştirilmiştir⁹³. Memurların siyasetle iştigalinin men'i yönündeki emre itaat etmeyen İstanbul Polis Müdüriyeti Taharri komiserlerinden Hasköylü İbrahim, komiser muavinlerinden Dağistanlı Sadık, Laz İsmail Hakkı, *Cadaloz* gazetesi sahibi iken Beyoğlu Taharri memurluğuna tayin edilen Nurettin Efendilerin kayıtları silinmiştir⁹⁴. Vali, kaymakam ve diğer memurların vazifelerinden azledildiği, İttihâd ve

⁹¹ "Bilulüm Me'mûrîn ve Müstahdemîn ile Muallimînin Fırak ve Cem'iyât-ı Siyâsiyyeye Memnû'iyet-i İntisâbı Hakkında İrâde-i Seniyye", *Takvim-i Vekâyi*, 5 Kanun-ı Evvel 1328 [18 Aralık 1912], Nu: 1315, s. 1-2.

⁹² Aykut Kansu, *İttihâdcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)*, İletişim Yay., 1. bs., İstanbul 2016, s. 404; "Kastamonu Valisi", *İkdâm*, 27 Ağustos 1328 [9 Eylül 1912], Nu: 5587, s. 2.

⁹³ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yay., 2. bs., İstanbul 2012, s. 204; Bayar, eserinde, valilerden taahhüt istendiğinde sadece Edirne Valisi Halil Bey'in taahhüt verdiğini ifade etmekte, diğerlerinin azledildiğini belirtmektedir. Bkz. Celâl Bayar, *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 3, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 147-148; Aynı anlatım Vardar'ın eserinde de mevcuttur. Bkz. Vardar, *a.g.e.*, s. 96; Nitekim dönemin matbuatına bakıldığında vali ve mutasarrıfların görevden alındıkları ve yer değiştirildiklerine dair çokça haber yapıldığı görülmektedir. Birkaç örnek için şunlara bakılabilir. "Mutasarrıflarda Tebeddülât", *İkdâm*, 24 Ağustos 1328 [6 Eylül 1912], Nu: 5584, s. 1; "Sâbık Halep Valisi Hazım Bey", "Halep Valiliği", *İkdâm*, 25 Ağustos 1328 [7 Eylül 1912], Nu: 5585, s. 2; "Selanik Valiliği", *İkdâm*, 26 Ağustos 1328 [8 Eylül 1912], Nu: 5586, s. 2.

⁹⁴ "Terkîn-i Kayd", *İkdâm*, 1 Ağustos 1328 [14 Ağustos 1912], Nu: 5561, s. 2.

Terakki Cemiyeti'nin bürokrasiden tasfiyesinin arzulandığı bir dönem olan Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti döneminde⁹⁵, en iştahlı grup Hürriyet ve İtilaf mensupları olmuşlardır. İttihâdçılardan boşalan memuriyetlere göz dikmişler, lakin onlar da bazı küçük memuriyetler haricinde ciddi bir mevki elde edememişlerdir⁹⁶. Ahmet Muhtar Paşa, hükûmetinin İttihâdçılara karşı sert davranmasının gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Hükümetimiz zamanında idare başında bulunanların büyük ve küçük memurların çoğu İttihatçılar olduğu cihetle, bunların hepsinin kalpleri merkezde görülen şu muhalefet ve husumet eseri ile dolu olmadığına kim garanti edebilir? Durum böyle iken bir tarafsız kabine sürdürmenin, her yerde işlerinin iyi yürüyeceğinden nasıl emin olabilirdik? Bundan dolayı kabine, daireler ve vilâyetlerde ancak beş-on aşırı İttihatçıyı değiştirirse bu uygulama yalnız devlet meselelerini korumak niyetinden doğmuş olmaz da ne olur⁹⁷?”

İttihâdçi vali ve mutasarrıfların Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti tarafından birer birer görevden alınması üzerine sâbık Evkâf Nazırı Mustafa Hayri Efendi [1867-1921], Adliye Nazırı Abdülhalim Bey [1840-1926] ile bir görüşme gerçekleştirdi. Cemiyet'e dâhil olmaktan başka “suçları” olmayan vali ve mutasarrıfların vazifelerinden alınmalarını eleştirdi. Vali ve mutasarrıfların kanunlara riayet etmemeleri sebebiyle görevden alınmalarına bir şey denilemeyeceğini ancak sırf İttihâdçi diye vazifelerinden alınmalarının adaletle bağdaşmayacağını ifade etti. İlâveten bu hususta, hükûmetten ve bilhassa Adliye Nazırı Halim Bey'den yardım talebinde bulundu⁹⁸. Ancak herhangi bir yardıma mazhar olunamadı. Zira kısa bir süre sonra İttihâdçılara yönelik tevkifler başlayacaktır.

⁹⁵ Tefvik Biren, hatıralarında, Ahmet Muhtar Paşa ile bir görüşmesinden bahsetmekte ve bu görüşmede Paşa'nın kendisine İttihâdçılardan yakındığını ifade etmektedir. Biren, Muhtar Paşa hakkında “ayrıca bundan sonraki siyasetinde müstakil ve bîtaraf bulunmakla kalmayıp İttihad ve Terakki mensubünine karşı birtakım hasmane hareketleri iltizam etmesi mümkün görünüyordu” demektedir. Bkz. **Bürokrat Tefvik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları**, C. 2, yay. haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yay., 1. bs., İstanbul 2006, s. 76-77.

⁹⁶ Birinci, a.g.e., s. 204.

⁹⁷ Uçarol, a.g.e., s. 336.

⁹⁸ **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)**, yay. haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1. bs., İstanbul 2015, s. 175.

Balkan Harbi çıktıktan kısa bir süre sonra Ahmet Muhtar Paşa hükûmeti istifa edince yerine Kamil Paşa hükûmeti teşkil olundu⁹⁹ ve Kamil Paşa'nın [1832-1913] sadrazam olmasıyla birlikte İttihâdçılarla mücadele daha da sertleşti; adeta bir "İttihâdçı avı"na dönüştürüldü. Zira Kamil Paşa, bürokrasiyi İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kullanmak arzusundaydı. Nitekim Tural, bu hususta şöyle demektedir: "Kamil Paşa'nın bürokrasiyi İTC'ye karşı kullanmak istemesi, ilân-ı hürriyeti takip eden bir yıl içinde yaşanan kadro atamalarından daha fazla bir yer değiştirmenin üç ay gibi kısa bir sürede yaşanmasına neden olmuştur. Merkez ve taşra teşkilatında yaşanan bu geniş çaplı kadrolaşma dalgasından kendini kurtaran memurlardan parti bağlantısı olmadığına dair alınan teminat mektupları ile de süreç tamamlanmaya çalışılmıştır¹⁰⁰."

Kamil Paşa hükûmeti, Ahmet Muhtar Paşa döneminde başlayan, harp nümayişi tevkiflerini İttihâdçı ileri gelenlerine kadar uzatmıştır. Bu süreçte Dâhiliye Sâbık Nazırı Hacı Adil Bey [1869-1935], Maarif Sâbık Nazırı Emrullah Bey [1858-1914], Selanik Sâbık Mebusu Emmanuel Karasu [1862-1934], Evkâf Sâbık Nazırı Hayri Efendi [1867-1921] ve Selanik Sâbık Valisi Hüseyin Kazım Kadri Bey gibi pek çok meşhur İttihâdçı tevkif edilmiştir¹⁰¹. İttihâdçı ileri gelenlerine kadar uzanan tevkifat süreci, meselenin sadece siyasetle işgalin önüne geçmek ya da bürokrasiden İttihâdçıların temizlenmesi olarak değerlendirilemeyeceğini de göstermektedir. Kamil Paşa hükûmetinin amacı İttihâd ve Terakki'yi yok etmektir. Nitekim Cemal Bey [1872-1922], Talat Bey, Mahmut Şevket Paşa ve Sait Halim Paşa'ya [1864-1921] kadar uzanan takibat süreci ve Cemiyet'e karşı girişilen hasmâne tutum; İttihâdçıların harekete geçmesinde ciddi manada etkili olmuştur¹⁰². İttihâdçılar, kendilerine yönelik baskıları, Edirne'nin kaybı üzerinden de işlemişler ve netice itibarıyla 23 Ocak 1913'te Kamil Paşa hükûmetinin sükûtunu sağlayan Bâbîâli Baskını'nı gerçekleştirmişlerdir.

⁹⁹ "Kamil Paşa", "Hatt-ı Hümâyûn Sûret-i Münîfesidir", **İkdâm**, 17 Teşrin-i Evvel 1328 [30 Ekim 1912], Nu: 5637, s. 1; "Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn", **Alemdar**, 17 Teşrin-i Evvel 1328 [30 Ekim 1912], Nu: 78-143, s. 1.

¹⁰⁰ Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenterler**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yay., Ankara 2009, s. 40.

¹⁰¹ "Tevkîfât-ı Siyâsiye Hakkında", "Esâmi-i Mevkûfîn", **Tasvir-i Efkâr**, 23 Teşrin-i Sani 1328 [6 Aralık 1912], Nu: 610, s. 3; Tevkifler hakkında tafsilat için bkz. **Hayri Efendi'nin Günlükleri**, s. 212-239; Hasan Ali Polat, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler 1908-1918**, (Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018, s. 245-246.

¹⁰² Polat, **a.g.t.**, s. 246-247.

Bâbiâli Baskını'nın gerçekleşmesiyle birlikte İttihâdçı destekli Mahmut Şevket Paşa hükûmeti kuruldu. Bu hükûmet, kendinden önceki iki hükûmetin İttihâdçılara yönelik olumsuzluklarını ortadan kaldırmaya çalıştı. Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa dönemlerinde mağdur edildiklerini iddia edenler, vazifelerine tekrar geri tayinleri için taleplerde bulundular. Örneğin İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir murahhaslarından biri, Aydın Vilayeti'ne yazdığı bir dilekçe ile belediye meclisi azalarından taahhüt senedi vermeyenlerin kanuna mugayir olarak vazifelerinden azledildiklerini belirterek tekrar vazifelerine iade edilmelerini talep etmiştir. Ayrıca eski hükûmetin, belediye meclisi azalarını vazifelerinden azlettikten sonra yaptığı seçimin de gayrikanuni olduğunu ifade etmiştir¹⁰³. Aydın Valisi Hüseyin Nazım Paşa [1854-1927] durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş ve bu hususta ne şekilde muamele edilmesi gerektiği sormuştur. Nezaretin cevabı; görevden alınan aza yerine kendisinden sonra en çok oy alan kişi getirilmiş ise bu kişinin eski vazifesine iade edilmesi gerektiği, ancak azil sonrasında yeniden seçim yapılması sonucunda aza tayini yoluna başvurulmuş ise bu durumda mevcut azanın görevden alınmasının müntehip hukukuna mugayir olacağı şeklinde olmuştur¹⁰⁴. Besni Sabık Müftüsü Abdurrahman Efendi de 26 Şubat 1913 tarihli ve Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafla, fırka işleriyle iştigal ettiği iddiasıyla vazifesinden azledildiğini belirtmiş ve bu azlin haksız ve hukuksuz olduğunu ifade ederek iade-i memuriyet talebinde bulunmuştur¹⁰⁵. Böylesi talepler hükûmete iletilirken, Mahmut Şevket Paşa hükûmeti önemli bir adım atarak Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa hükûmetleri dönemlerinde, devlet memurlarından talep edilen “siyasetle iştigal etmeyeceklerine dair” imzalanan taahhütnameleri yok hükmünde sayan *İrade-i Seniyye*'nin çıkartılmasını sağladı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın teklifi ve Sultan Mehmet Reşat'ın tasdikiyle ortaya çıkan ilgili *İrade-i Seniyye* şu şekildedir:

*“Bi'l-umûm Me'mûrîn ve Müstahdeminden Fırka Mesailiyle
İştigâl Etmeyeceklerine Dâir Alınan Senedâtın Keenlemyekün
Addiyle bî-taraflık Esâsını Muhill Ahvâlde Bulunmalarının
Men'i Hakkında İrade-i Seniyye.*

¹⁰³ BOA., DH. MTV., 17/63, 21 Şubat 1328.

¹⁰⁴ BOA., DH. MTV., 17/63, 24 Şubat 1328, 5 Mart 1329.

¹⁰⁵ BOA., DH. MTV., 49-2/47, 13 Şubat 1328; Mamûretülaziz Valisi Cemal Bey, 23 Şubat 1328 tarihli ve Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, Besni Müftüsü Abdurrahman Efendi'nin fırka işleriyle meşgul olduğu gerekçesiyle azledildiğini bildirmiştir. Bkz. BOA., DH. MTV., 49-2/47, 23 Şubat 1328.

Gerek Payitaht'ta gerek vilâyâta müstahdem büyük küçük bi'l-umûm me'mûrînün vazîfe-i me'mûriyeti başında fırka işleri ve husûsât-ı sâire ile iştigâl etmeyerek bütün fikr ve mesâisini ifâ-yı vazîfeye hasr etmesi lâbiüd [gerekli] bulunduğundan ve şu kadar ki dâimâ nazar-ı i'tinâda tutulması lâzım gelen bu esâsın hüsn-i muhâfazası me'mûrînden fırka ihtirâsât ve ihtilâfâtına iştirâk etmeyeceklerine dâir alınmak sûretiyle kâbil olmayıp esâs-ı mezkûre mugâyir hareketleri görülenlerin tevbîh ve azl ve tebdîli tabi'î olduğundan kânûnen bir gûnâ ehemmiyeti bulunmayan senedât-ı mezkûrenin keenlemyekün addiyle berâber me'mûrînün kulüp heyet-i idâre riyâset ve azâlıklarında bulunmaları ve ale'l-ittlâk ne sûretle olursa olsun bir siyasî kulüpte mukayyet olmaları ve açık ve kapalı mahallerde ve muvâcehe-i nâsda kanâ'at-ı fikriye ve siyâsiyelerini izhâr edecek hutbe irât etmeleri gibi bî-tarafılık esâsını muhill ve bi'n-netîce vekâr-ı me'mûrînün hüsn-i muhâfazasını mâni' ahvâlde bulunmalarının taht-ı memnû'iyete alınması Meclis-i Vükelâ karârıyla tensîp olunmuştur.

Bu İrâde-i Seniyyemizin icrâsına Heyet-i Vükelâ me'mûrdur. 7 Şubat 1328, Sultan Mehmet Reşat¹⁰⁶."

Böylelikle taahhütnamelerin herhangi bir hükmü kalmamakta, o döneme ait bir suç ve saire var ise bunlar hukukî olarak gündemden düşmüş olmaktadır. Hükûmet, bu şekilde İttihâdçuların hoşuna gidecek tarzda uygulamalara başvururken, "yumuşak usullerle ama yine de" muhalefeti dağıtmaya çalıştı¹⁰⁷. Siyasetle iştigal ettikleri iddiasıyla azledilenler oldu. Siyasetle iştigal ettiği anlaşılan Müstakil Kozana Fırkasına mensup 66. Alayın 2. Taburunun 2. Bölüğü Yüzbaşı Mehmet Nazım Efendi ibn Süleyman, Mülazım Atıf Bey, Süvari Mülazım-ı Evveli Cemil Bey ve diğer bazı şahısların nisbet-i askeriyelerinin kat'ı kararlaştırıldı ve Sultan Mehmet Reşat tarafından da tasdik edildi¹⁰⁸. Burada, siyasetle iştigal suçlamasıyla vazifelerinden alınmış olan kimselerin İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin

¹⁰⁶ Bi'l-umûm Me'mûrîn ve Müstahdeminden Fırka Mesailiyle İştigâl Etmeyeceklerine Dâir Alınan Senedâtın Keenlemyekün Addiyle bî-tarafılık Esâsını Muhill Ahvâlde Bulunmalarının Men'î Hakkında İrâde-i Seniyye", **Takvim-i Vekâyi**, 28 Şubat 1328 [13 Mart 1913], Nu: 1399, s. 2.

¹⁰⁷ Birinci, **a.g.e.**, s. 213.

¹⁰⁸ **BOA., BEO.**, 4142/310587, 23 Kanun-ı Sani 1328; **BOA., BEO.**, 4146/310943, 7 Şubat 1328; **BOA., BEO.**, 4147/311016, 11 Şubat 1328.

muhallifleri olduğunu söylemeye hacet yoktur. Bu ve benzeri pek çok isim Cemiyet'e muhalif ya da Hürriyet ve İtilaf yanlısı olduğu gibi sebeplerle vazifelerinden el çektirilmişlerdir.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında Cemiyet destekli hükûmetler döneminde İttihâdçılar, muhaliflerine hoşgörülü bir tavır içerisinde ol(a)mamışlardır. “Devr-i sabık”ın memuru olarak görülenler askerî ve sivil bürokrasiden temizlenirken yerlerine İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile irtibatlı kimselerin yerleştirilmesine çalışılmıştır. Bu durum, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Halaskâr Zâbitân müdahalesi sonrasında muhalefete düştüğü dönemde tersinden benzer bir şekilde cereyan etmiştir. Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa dönemlerinde, askerî ve sivil bürokrasinin siyasetle iştiğalinin men'i için devlet memurlarından imzalı taahhütnameler alınması yoluna gidilmiştir. Ancak görülmektedir ki “muktedir” olanların, siyasetle iştiğalin önüne geçilmesi yönündeki gayretleri, daha ziyade İttihâd ve Terakki Cemiyeti mensuplarının bürokrasiden tasfiyesine yöneliktir. Nitekim Osmanlı Arşivi'nden tespit edilen taahhütnameler içinde, alakası kesildiği belirtilen “fırkalar” içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası geçmemektedir; hepsinde İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne intisaptan vazgeçildiği ve kulüplere devam edilmeyeceği belirtilmektedir. Kulüplerden kasıt da İttihâd ve Terakki kulüpleridir.

Acaba Ahmet Muhtar Paşa ve özellikle de Kamil Paşa'nın tam olarak “siyasetle iştiğalin önüne geçmek” gibi bir niyeti var mıydı? Burası ciddi manada tartışılmaya değer bir husustur. Zira Ahmet Muhtar Paşa hükûmetinin, siyasetle iştiğalin önüne geçmeye çalışmasının ve imzalı taahhütnameler almasının bir amacı, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bürokrasideki etkisini kırmaktır. Daha sonra Balkan Harbi esnasında hükûmet olan Kamil Paşa'nın amacı ise çok sert bir şekilde İttihâdçılara adeta “tenkil” etmektir. Maksat, tam olarak askerî ve sivil bürokrasiyi siyasetten arındırmaktan ziyade kendi güçleri etrafında kenetlenecek bir bürokratik yapı ihdas etmektedir. Zira bu dönemde Hürriyet ve İtilafçılar da siyasetle iştiğal etmektedirler; ancak onlar, tam olarak istediklerini alamazlar da, herhangi bir şekilde İttihâdçılarının maruz kaldıkları akıbete duçar olmamaktadırlar. Bu da hükûmetin siyasetle iştiğali engelleme gayretlerinin tek taraflı olduğunun göstergesidir.

Ahmet Muhtar Paşa ve özellikle Kamil Paşa hükûmetlerinin İttihâdçılara yönelik tevkiflere kadar varan katı tutumları, Ocak 1913'e gelindiğinde İttihâdçuları harekete geçirmiş ve 23 Ocak 1913'te Bâbîâlî Baskını gerçekleştirilmiştir. Bu baskın ile birlikte Kamil Paşa hükûmeti sükût etmiş, yerine İttihâd ve Terakki destekli Mahmut Şevket Paşa hükûmeti teşkil olunmuştur. Yeni hükûmet, İttihâdçuların önünü açarken, önceki devrin muktedirlerini ise tasfiyeye başlamıştır. Bunu yaparken ilk başta "yumuşak bir tasfiye" gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa hükûmetleri dönemlerinde devlet memurlarının siyasetle işğal etmeyeceklerini belirten taahhütnamelerin yok hükmünde sayıldığına dair İrâde-i Seniyye çıkmıştır. Netice olarak denilebilir ki II. Meşrutiyet'ten Bâbîâlî Baskını'na kadarki süreçte iktidarı ele geçirenler, muhaliflerini askerî ve sivil bürokrasiden de temizlemeye çalışmışlar, iktidar-muhalefet arasında bir uzlaşma tesisi mümkün olmamıştır. Bâbîâlî Baskını sonrasında da aynı durum söz konusudur. Bu da, askerî ve sivil bürokrasinin siyasetten men'i çalışmalarının ne derece samimî olduğunu sorgulatmaktadır. Zira öncesi ve sonrasıyla bakıldığında her iktidara gelenin muhalifini bertaraf etmeye çalıştığı, bürokrasiyi de kendi arzusunca tanzim etmeye çalıştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.).

BOA., Bâbîâlî Evrak Odası Belgeleri (BEO.), 4142/310587; 4146/310943; 4147/311016; 4331/302292; 4058/304311.

BOA., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri (DH. EUM. VRK.), 10/39.

BOA., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi Belgeleri (DH. EUM. THR.), 80/83; 82/31; 82/42; 107/45.

BOA., Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishâneler Müdüriyeti Mütferrik (DH. MB. HPS. M.), 4/13.

BOA., Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUİ.), 162/48.

BOA., Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH. MTV.), 17/20; 17/24; 17/27; 17/33; 17/35; 17/36; 17/38; 17/39; 17/40; 17/41; 17/43; 17/44; 17/45; 17/49; 17/50; 17/51; 17/52; 17/57; 17/58; 17/59; 17/63; 17/64; 17/66; 22/39; 36/7; 49-1/35; 49-2/17; 49-2/47.

- BOA., Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım Belgeleri (DH. SYS.), 55-2/67.
- BOA., Hariciye Nezâreti İstişâre Odası Evrakı (HR. HMŞ. İŞO.), 101/52.
- BOA., İradeler- Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUIT.), 8/58.
- BOA., Kıbrıs Millî Arşivi Fetva Eminliği Evrakı (KB. MAA. FE.), 7/49-41.
- BOA., Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri (MF. MKT.), 1181/29; 1181/34.
- BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 166/38; 166/50; 167/66; 227/225.
- BOA., Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT.), 5/63.

Resmi Yayınlar

- Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi (MA ZC), D. 2, C. 1, İçt. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1989.
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (MM ZC), D. 2, C. 1, İçt. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1991.

Hatıralar, Kitaplar ve Tezler

- Bayar, Celâl, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, C. 3, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergâh Yay., 2. bs., İstanbul 2012.
- Bürokrat Tefik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları**, C. 2, yay. haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yay., 1. bs., İstanbul 2006.
- Hurşit Paşa, **31 Mart 1325 İhtilâli'nin Tarihçesi**, yay. haz. Hasan Ali Polat, Yarın Yay., İstanbul 2019.
- Kansu, Aykut, **İttihâdcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi (1908-1913)**, İletişim Yay., 1. bs., İstanbul 2016.
- Kuneralp, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali**, İSİS Yay., İstanbul 1999.
- Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)**, yay. haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1. bs., İstanbul 2015.
- Polat, Hasan Ali, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Siyasî Sürgünler 1908-1918**, (Doktora Tezi) Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2018.
- Tural, Erkan, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenteler**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yay., Ankara 2009.

Uçarol, Rifat, **Mareşal, Âyan Meclisi Başkanı, Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı**, Der Yay., 3. bs., İstanbul 2015.

Vardar, Galip, **İttihad ve Terakki İçinde Dönerler**, Yazan Samih Nafiz Tansu, İnkılâp K.evi, İstanbul 1960.

Makaleler

“Hürşit Paşa’nın Kabine Hatıraları”, **Hayat Haftalık Mecmua**, c. I, S. 3, (9 Ocak 1964), s. 11.

Lütfi Fikri, “Halâskâr Zâbitân Grubunun Programı”, **Teminat**, 12 Temmuz 1328 [15 Temmuz 1912], Nu: 301, s.1.

Selanik Müftü Müsevvidi Mehmet Sait, “Beyân-ı Hakikat”, **Meydân**, 27 Şubat 1327 [11 Mart 1912], Nu: 7, s. 4.

Sürelî Yayınlar

Alemdar, 31 Temmuz 1328, Nu: 111; 17 Teşrin-i Evvel 1328, Nu: 78-143.

İkdâm, 30 Temmuz 1328, Nu: 5559; 31 Temmuz 1328, Nu: 5560; 1 Ağustos 1328, Nu: 5561; 2 Ağustos 1328, Nu: 5562; 3 Ağustos 1328, Nu: 5563; 8 Ağustos 1328, Nu: 5568; 24 Ağustos 1328, Nu: 5584; 25 Ağustos 1328, Nu: 5585; 26 Ağustos 1328, Nu: 5586; 27 Ağustos 1328, Nu: 5587; 17 Teşrin-i Evvel 1328, Nu: 5637.

İktihâm, 12 Temmuz 1328, Nu: 150; 23 Temmuz 1328, Nu: 161; 26 Temmuz 1328, Nu: 164; 27 Temmuz 1328, Nu: 165.

Meydan, 27 Şubat 1327, Nu: 7.

Sabah, 27 Temmuz 1328, Nu: 8222.

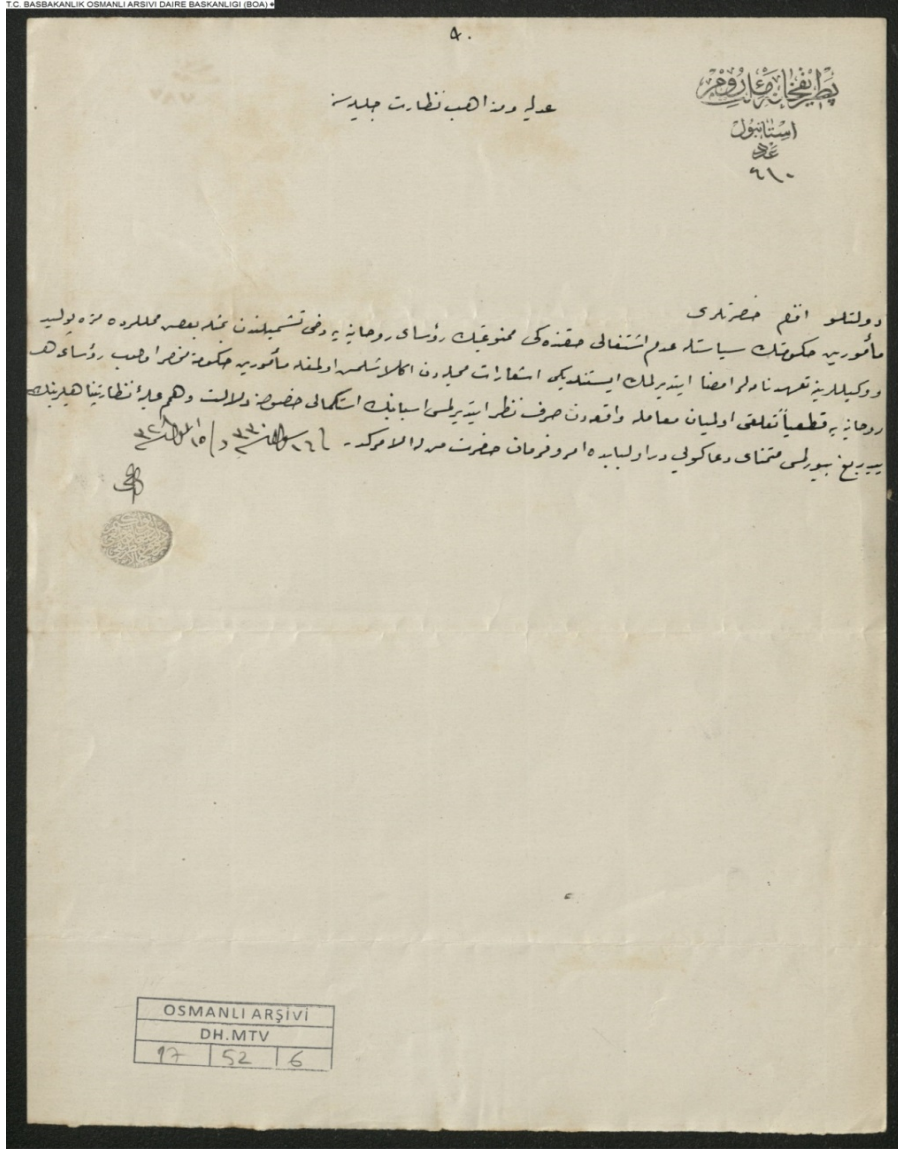
Takvim-i Vekâyi, 28 Temmuz 1328, Nu: 1200; 31 Temmuz 1328, Nu: 1203; 27 Eylül 1328, Nu: 1251; 5 Kanun-ı Evvel 1328, Nu: 1315; 28 Şubat 1328, Nu: 1399.

Tanin, 5 Temmuz 1328, Nu: 1390.

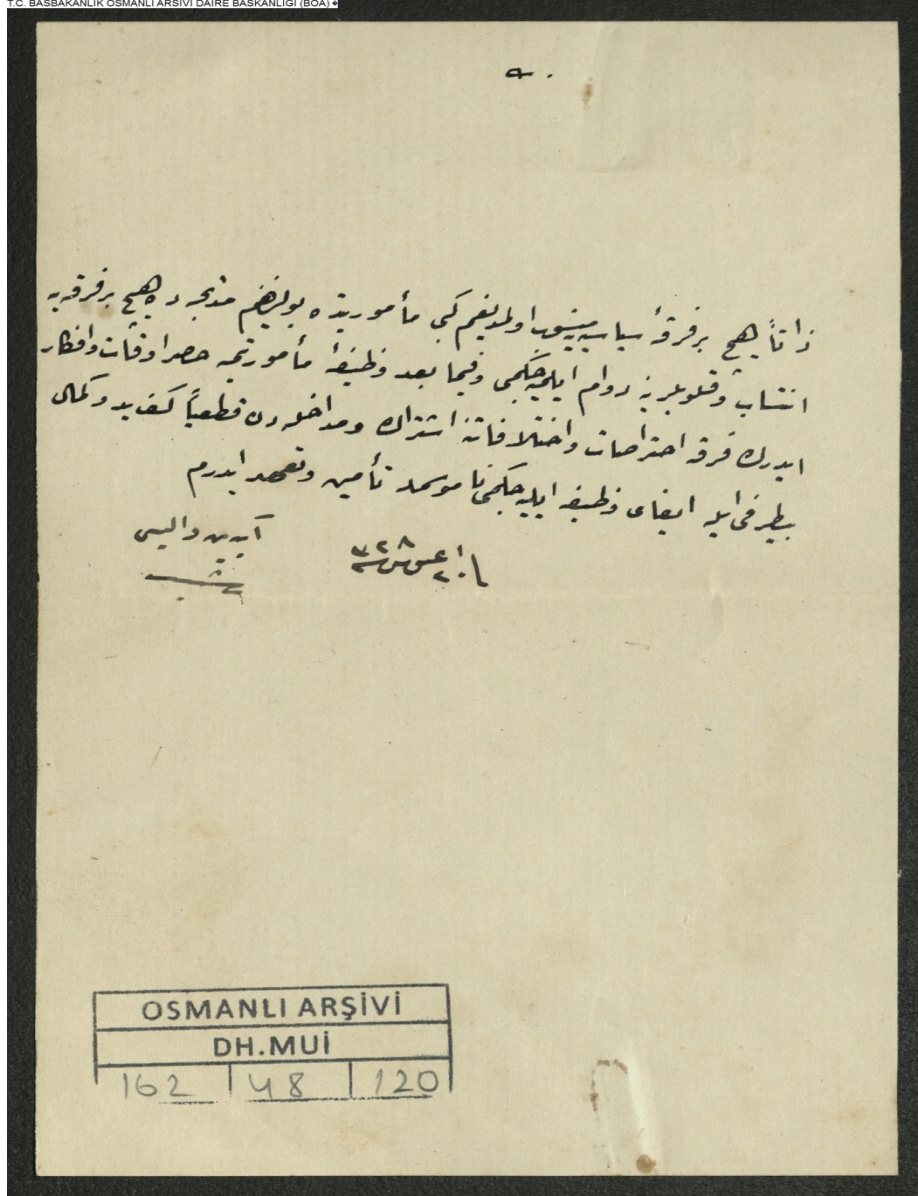
Tasvir-i Efkâr, 23 Teşrin-i Sani 1328, Nu: 610, s. 3.

EKLER

Ek 1. Rum Patrikliğinin bazı yerlerde metropolit ve vekillerine siyasetle iştiğal etmeyeceklerine dair taahhütname imza ettirilmek istendiği yönünde şikâyeti ve bundan vazgeçilmesi için Adliye ve Mezahip Nezareti'ne başvurusu. (BOA., DH. MTV., 17/52, 15 Eylül 1328).

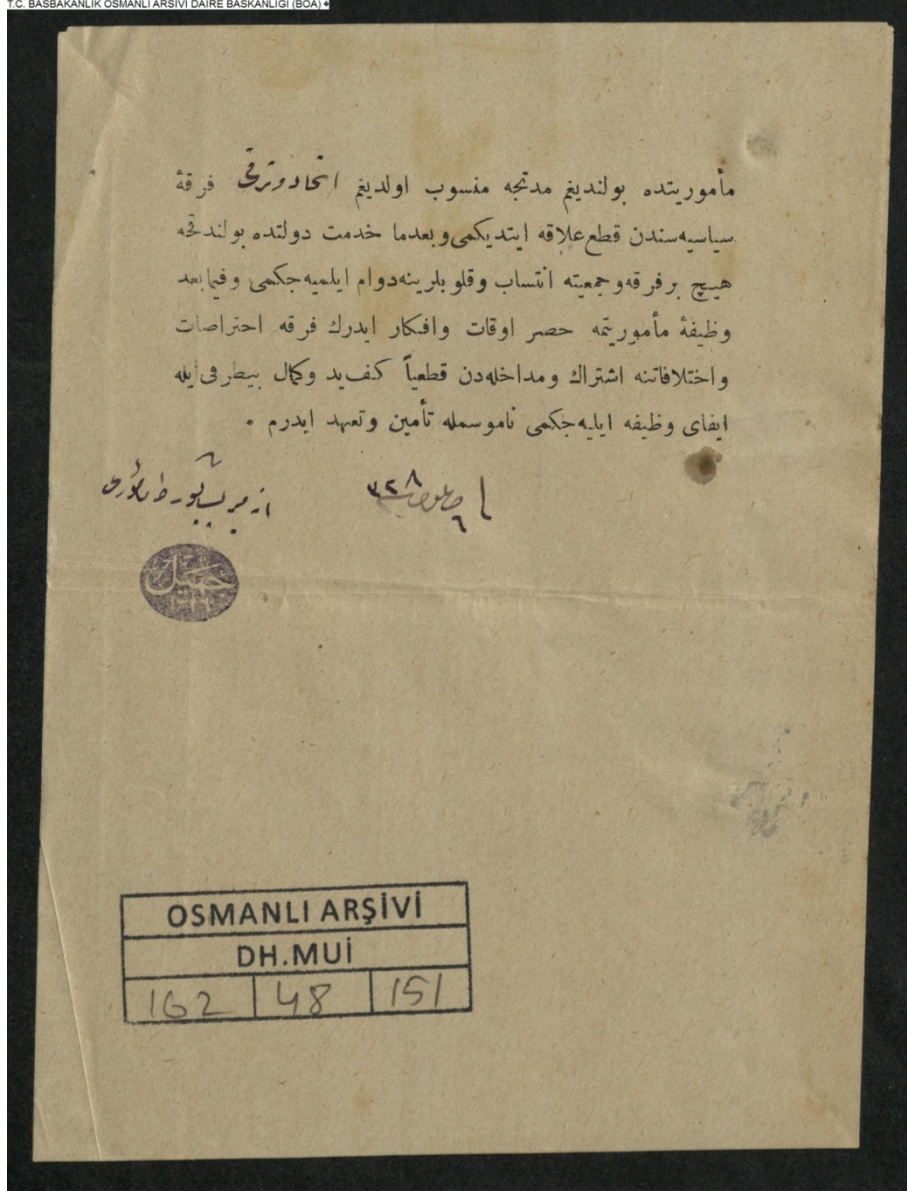

Ek 2. Aydın Valisi Ahmet Reşit Bey'in [Rey] 2 Eylül 1912 tarihinde imzaladığı taahhütname. Bu taahhütname hiçbir fırkaya mensup olmayanların imzaladığı evraka da bir örnektir. (BOA., DH. MUI, 162/48, 20 Ağustos 1328).

DH.MUI.00162.00048.120

Ek 3. İzmir Pasaport Memuru Cemil Bey'in İttihâd ve Terakki'den alakasını kestiğini belirtir 15 Eylül 1912 tarihli taahhütname. Bu taahhütname firka mensubu olanların imzaladığı evraka da bir örnektir. (BOA., DH. MUI, 162/48, 2 Eylül 1328).

DH.MUI.00162.00048.151

Ek 5. Edirne vilayeti Sofulu kazasında kaymakam ve bazı askerî ve sivil personelin İttihâd ve Terakki namına çalıştıkları yönünde ahali tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Eylül 1912 tarihli dilekçe. (BOA., DH. MTV., 17/35, 10 Eylül 1328).

Ek 6. Edirne vilayeti Sofulu kazasındaki bazı devlet memurlarının İttihâd ve Terakki namına çalışarak siyasetle iştilgal ettikleri yönündeki şikâyet Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da dikkatini çekmiş ve Fırkanın Reis-i Sanisi Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak gereğinin yapılmasını talep etmiştir. (BOA., DH. MTV., 17/35, 10 Eylül 1328).

